

Національна академія педагогічних наук України
Інститут проблем виховання

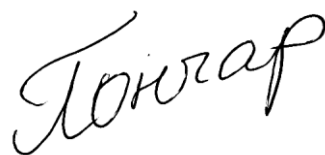
ГОНЧАР ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

УДК 37.018.1:17.022.1:373

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ
БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАПН України.

Науковий консультант – доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання НАПН України,
директор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Шевченко Галина Павлівна,
Науково-дослідний інститут духовного розвитку
людини, директор; Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля, завідувач кафедри
педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Федяєва Валентина Леонідівна,
Херсонський державний університет, професор
кафедри педагогіки, психології й освітнього
менеджменту імені проф. Є. Петухова;

доктор педагогічних наук, доцент
Сопівник Ірина Віталіївна,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України, професор кафедри
соціальної педагогіки та інформаційних технологій в
освіті.

Захист дисертації відбудеться 29 травня 2018 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060 м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://www.ipv.org.ua> та у науковій частині Інституту проблем виховання НАПН України (04060 м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розіслано «27» квітня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Литовченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Глобалізаційні виклики та орієнтація на спільний Європейський простір, а також соціально-економічна й політична ситуація, що склалася в Україні, зумовлюють переосмислення ролі сім'ї у житті нашого суспільства. Упродовж останніх десятиліть спостерігається загострення суперечностей щодо сімейного виховання дітей. Сучасна сім'я, перебуваючи на межі різних ціннісних уявлень і моральних ідеалів, переживає трансформаційні зміни, які часто спричиняють деструктивність її виховної функції, розмиття усталених виховних традицій, зниження батьківської відповідальності, зростання відчуженості між батьками і дітьми. Як наслідок, фіксується зростання споживацьких настроїв дітей, рівня агресії серед них, засвоєння певною частиною дітей насильницької моделі поведінки, яка згодом відтворюється як цілком прийнятна у взаєминах із ровесниками та старшим поколінням.

Усе це активізує потребу зміцнення родинних зв'язків, зокрема підвищення вимог до формування міжособистісних взаємин дітей і батьків на основі гуманістичних моральних цінностей.

Нормативним підґрунтям для вирішення проблеми гуманізації батьківсько-дитячих взаємин є положення Конституції України, Сімейного кодексу України, Законів України “Про охорону дитинства”, “Про попередження насильства в сім'ї”, “Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”, Національної доктрини розвитку освіти в Україні, Національної програми виховання дітей та учнівської молоді, а також основоположних міжнародних документів, які стосуються сімейного виховання, захисту прав дітей і батьків, – Конвенції ООН про права дитини, Європейської конвенції про здійснення прав дітей, “Гаазької конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей”.

Концептуальні підходи до демократизації та реформування освіти на засадах гуманістичних ідей розвитку особистості в різні історичні періоди досліджувалися українськими та зарубіжними ученими-філософами (В. Андрущенко, В. Зеньковський, І. Зязюн, М. Каган, В. Кремень, Г. Сковорода, А. Швейцер, Е. Фромм), психологами (Ш. Амонашвілі, Г. Балл, Р. Бернс, І. Бех, М. Боришевський, І. Булах, Л. Виготський, Д. Дьюї, Г. Костюк, О. Леонт'єв, К. Роджерс); педагогами (О. Бондаревська, С. Гончаренко, В. Краєвський, В. Кравець, Л. Лузіна, Ю. Мальований, Н. Ничкало, О. Савченко, С. Сисоєва, В. Серіков, В. Сластьонін, О. Сухомлинська, А. Сущенко, Є. Шиянов, М. Ярмаченко).

Проблема взаємодії дитини і суспільного оточення з позиції загальної теорії відносин всебічно висвітлена у працях учених-психологів В. Абраменкової, Б. Ананьєва, І. Беґа, Л. Божович, А. Бодальова, Л. Виготського, П. Запорожця, П. Гальперіна, Г. Костюка, О. Лазурського, А. Леонт'єва, О. Люблінської, В. М'ясищева, С. Рубінштейна.

Взаємини батьків і дітей є однією з найбільш актуальних проблем, яка досліджується сучасною психолого-педагогічною наукою. Саме у взаємодії з дорослим дитина входить у навколишній світ, набуває цінностей, засвоює суспільні

норми і правила. Наявність гуманних почуттів між батьками і дітьми, в основі яких любов і довіра, є основою створення та підтримання здорового емоційного клімату в сім'ї, сприятливих умов для розвитку і реалізації інтелектуального та духовного потенціалу всіх її членів. Гуманізм батьківсько-дитячих взаємин є ціннісною системою орієнтирів батьків, яка спрямовується на дитину, втілюється в її свідомості та супроводжується позитивними емоційними переживаннями.

Вплив батьківсько-дитячих взаємин на формування дитячої особистості розглядався в працях Ю. Аркіна, О. Вишневецького, О. Духновича, Н. Лубенець, А. Макаренка, Я. Мамонтова, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Я. Чепіги; експериментально-прикладному аналізу характеристик батьківсько-дитячих взаємин присвячено дослідження Р. Белла, О. Варги, В. Гарбузова, Є. Ейдемільера, О. Захарова, О. Карабанової, Р. Овчарової, М. Сапоровської, О. Смирнової, В. Смєхова, В. Століна, Р. Хавули, Е. Шефер.

Проблеми взаємодії членів сім'ї один з одним і з навколишнім оточенням, формування системи сімейних цінностей і педагогічної культури батьків всебічно розкрито у працях Ю. Азарова, Т. Алексеєнко, О. Доукіної, К. Журби, В. Киричок, О. Кононко, Т. Кравченко, В. Кузя, С. Ладивір, В. Оржеховської, В. Постового, Р. Серьожникової, О. Сухомлинської, О. Хромової.

Вагомий внесок у дослідження проблем життєдіяльності сім'ї зробили зарубіжні вчені М. Боуен, П. Вацлавік, І. Голденберг, К. Маданес, С. Мінухін, Т. Парсонс, А. Редкліфф-Браун, Е. Фромм, Дж. Хейлі, Л. Хофман.

Теоретико-прикладні аспекти взаємодії батьків з дітьми різного віку розглянуто у працях О. Косаревої (формування гармонійних взаємин батьків з дітьми старшого дошкільного віку), О. Горецької (психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку), І. Сіданіч (формування культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку), В. Даринської, Л. Забродіної (налагодження конструктивних взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку), І. Рахманінової (вплив сімейних міжособистісних відносин на соціально-психологічну адаптацію особистості підлітка), Ю. Сидоренко (забезпечення гармонійних взаємин батьків з підлітками у неповній сім'ї), Д. Біджієвої (проблеми взаєморозуміння батьків і дітей у багатодітній сім'ї). Закономірності формування гуманних взаємин батьків і дітей у руслі концептуалізації соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання досліджує Т. Алексеєнко.

Незважаючи на наявність різнобічного наукового доробку щодо визначення специфіки формування міжособистісних взаємин батьків і дітей та механізмів їх оптимізації, поза увагою дослідників залишилася важлива проблема – теоретико-методичні засади формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку. Її вирішення стане дієвим чинником оволодіння сучасними батьками і дітьми необхідними знаннями, ціннісними орієнтаціями, поведінковими вміннями й звичками гуманної міжособистісної взаємодії. Недостатньо вивчені також важливі питання педагогічного осмислення ролі сім'ї у побудові гуманних батьківсько-дитячих взаємин, зокрема її виховного потенціалу в цьому процесі. Крім того, не розроблено педагогічні умови формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин під час позаурочної виховної діяльності

загальноосвітніх шкіл.

На теперішній час актуалізуються *суперечності* між:

- об'єктивною потребою сучасного суспільства у гуманізації взаємин батьків з дітьми та недостатньою розробленістю теоретичних основ цього процесу;
- доцільністю врахування нових реалій сучасної сім'ї, які перешкоджають гуманній батьківсько-дитячій взаємодії, і недостатнім їх вивченням та критичним переосмисленням батьками і педагогами;
- значним потенціалом позаурочної діяльності щодо формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин та його поверхневим використанням у практиці загальноосвітніх шкіл;
- суспільною значущістю проблеми формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин та недостатністю змістового й організаційно-методичного забезпечення цього процесу.

Отже, виявлені суперечності разом із соціальною значущістю відносин у сім'ї підтверджують актуальність проблеми та зумовлюють вибір теми дисертації: **“Теоретико-методичні засади формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником науково-дослідних тем лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України “Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім'ї” (державний номер реєстрації 0108U000275), “Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах” (державний номер реєстрації 0114U003098). Тему дослідження затверджено вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 6 від 24.06.2010 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 26.04.2011 р.).

Об'єкт дослідження – процес формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин.

Предмет дослідження – теоретичні й методичні засади формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку.

Мета дослідження: на основі цілісного наукового аналізу проблеми гуманних батьківсько-дитячих взаємин визначити, обґрунтувати та експериментально перевірити теоретико-методичні засади формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку, зокрема структурно-функціональну модель формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи.

Відповідно до мети та концептуального бачення структури дослідження визначено такі **завдання**:

1. На засадах теоретичного аналізу досліджуваної проблеми уточнити сутність поняття “гуманні батьківсько-дитячі взаємини” та визначити структуру цього феномену стосовно дітей молодшого шкільного і підліткового віку та їх батьків.

2. З'ясувати роль сім'ї та сутність її виховного потенціалу у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин за сучасних суспільних умов.

3. Визначити критерії, показники й рівні сформованості гуманних взаємин між батьками та дітьми молодшого шкільного і підліткового віку.

4. Теоретично обґрунтувати структурно-функціональну модель формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи та педагогічні умови її ефективної реалізації.

5. Розробити та апробувати змістово-методичне забезпечення процесу формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності школи.

6. Здійснити експериментальну перевірку структурно-функціональної моделі формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи та педагогічних умов її ефективної реалізації.

Концепція дослідження. Провідною ідеєю дослідження є положення, згідно з яким гуманні батьківсько-дитячі взаємини – це такі двосторонні динамічні суб'єкт-суб'єктні міжособисті зв'язки, основою яких є синтез моральних знань, мотивів, почуттів, що зумовлює усвідомлене обопільне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко виявляється в реальній поведінці.

Наявність тенденції гуманізму в батьківсько-дитячих взаєминах залежить від сформованості ціннісної системи орієнтирів-установок суб'єктів взаємодії. Гуманна взаємодія здатна утверджуватися в їхній свідомості, супроводжуватися різноманітними переживаннями, емоційно-почуттєвими реакціями та виявлятися в міжособистісних взаєминах як доброта, чуйність, турботливість, милосердя, співпереживання, взаємодопомога.

Ефективність формування гуманних взаємин між батьками та дітьми молодшого і підліткового віку залежить від участі у цьому процесі сім'ї та школи – двох рівноправних виховних партнерських інституцій, які взаємозумовлюють і взаємозбагачують одна одну.

За розуміння сім'ї як системи, яка має свої структурні, функціональні й генетичні зв'язки, врахування спільності і відмінності виховних педагогічних впливів, на засадах узгодженості і добровільності, взаємної зацікавленості учасників взаємодії (батьків, дітей, учителів) школа в особі класного керівника виступає ініціатором та координатором виховної роботи з учнями та їхніми батьками щодо формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Гуманно-ціннісний підхід до організації такої роботи у виховному середовищі сім'ї і позаурочної діяльності школи, з одного боку, забезпечує самореалізацію окремого індивіда, з іншого – сприяє повноцінному розвитку суспільства.

Концепція дослідження знаходить вияв на методологічному, теоретичному і практичному рівнях.

Методологічний рівень концепції відображає єдність та взаємозалежність фундаментальних наукових підходів до вивчення проблеми, покладених в основу дослідження, а саме: *гуманістичний* (передбачає ставлення до дитини як до найвищої цінності, зумовлюючи створення умов для її цілеспрямованого особистісного й соціального розвитку та виховання, керування цим процесом у

злагоді з потребами внутрішніх сил дитини, з позиції її інтересів; виховання у дитини почуття власної цінності; формування у неї умінь гуманно взаємодіяти з батьками; заборону будь-яких форм насильства стосовно дитини); *особистісно орієнтований* (обґрунтовує необхідність відмови від опосередкованої орієнтації; віднаходження кращих якостей і здібностей кожної особистості, психолого-педагогічну діагностику її розвитку; урахування індивідуальних особливостей молодшого школяра, підлітка у виховному процесі; прогнозування і конструювання індивідуальних програм розвитку кожної дитини); *аксіологічний* (утверджує положення про пріоритет особистісного розвитку в неперервному зростанні суб'єкта, визначає орієнтацію особистості на обґрунтований вибір загальнолюдських, гуманістичних цінностей та їх спрямованість на особистісний рівень; розглядає особистість як унікальне ціннісне створіння); *компетентнісний* (передбачає готовність людини свідомо й відповідально застосовувати набуті знання, уміння, досвід у практичній діяльності з метою самостійного результативного розв'язання проблемних ситуацій у міжособистісній взаємодії); *системний* (тракує гуманні батьківсько-дитячі взаємини як певну систему компонентів, у яких відображаються особливості суб'єкт-суб'єктної взаємодії; передбачає розуміння сім'ї як системи, що має свої структурні, функціональні й генетичні зв'язки); *суб'єкт-суб'єктний* (враховує те, що суб'єкти гуманної взаємодії (діти, батьки, педагоги) є активними і повноправними учасниками виховного процесу, здатними істотно впливати на нього, перебудовувати його згідно з власними інтересами саморозвитку; передбачає діалог, обмін думками, співробітництво, відкритий та особистісно орієнтований характер спільної діяльності).

Дослідження ґрунтується також на “законах сімейного виховання”, які постулюються нами як необхідна умова формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. До них належать: закон розуміння, сприйняття, визнання дитини; закон справедливості у взаєминах “батьки – діти”; закон глибинного особистісного спілкування; закон осудження вчинку, а не особистості дитини; закон впливу на дитину особистості батька; закон створення спільного виховного середовища; закон випереджального морально-духовного розвитку особистості дитини; закон переходу від егоцентризму до альтроцентризму дитини; закон вирішення виховних завдань через особистісний діалог, переконання, педагогічне умовляння.

Теоретичний рівень проявляється в аналізі концепцій, вихідних категорій, дефініцій, чинників формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин, у визначенні сутності досліджуваного феномену як наукового поняття, уточненні змістово-структурної характеристики означених взаємин стосовно дітей молодшого шкільного і підліткового віку та їхніх батьків, визначенні критеріїв, показників та рівнів сформованості гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку, обґрунтуванні ролі сім'ї як основного середовища гуманізації дитини, з'ясування сутності виховного потенціалу сім'ї та виявленні сукупності його чинників щодо формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин; обґрунтуванні діагностувальної процедури для встановлення рівнів сформованості гуманних взаємин між батьками та дітьми молодшого шкільного і підліткового віку, обґрунтуванні структурно-функціональної моделі формування гуманних взаємин

батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи та педагогічних умов її ефективної реалізації.

Практичний рівень концепції відображає перевірку ефективності структурно-функціональної моделі формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи, сукупності відповідних педагогічних умов, а також розроблення й перевірку ефективності змістово-методичного забезпечення, спрямованого на формування гуманних взаємин між батьками та дітьми молодшого шкільного і підліткового віку.

Реалізація концепції передбачає якісне перетворення чинної педагогічної практики формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку, а також розвиток теоретико-методичних засад проведення роботи з сім'ями у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи.

Визначені концептуальні положення стали підґрунтям для **гіпотези дослідження**. *Загальна гіпотеза* полягає в тому, що формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин буде більш ефективним, якщо здійснюватиметься на основі обґрунтованих теоретико-методологічних засад, відповідно до розробленої структурно-функціональної моделі формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи, в основі якої – положення гуманістичного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, компетентнісного, системного, суб'єкт-суб'єктного методологічних підходів.

Загальна гіпотеза конкретизована в *часткових гіпотезах (припущеннях)*, згідно з якими формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку буде успішним за таких педагогічних умов:

- збагачення когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінково-діяльнісної складових гуманних взаємин молодших школярів і підлітків з батьками у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи;
- підвищення батьківської компетентності з метою гуманізації батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї;
- орієнтація класних керівників початкової та основної школи на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин;
- узгодження виховних позицій вчителів і батьків у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин на засадах партнерської взаємодії;
- організація спільної культурно-дозвілєвої діяльності батьків і дітей молодшого шкільного і підліткового віку, спрямованої на оптимізацію гуманних взаємин між ними.

Методологічну основу дослідження становлять: загальнофілософські закони пізнання явищ і процесів реального світу, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного; загальнонаукові принципи об'єктивності, системності, науковості, єдності історичного і логічного, цілісності; філософсько-педагогічні ідеї гуманістичної психології, гуманістичної етики, гуманістичної педагогіки; положення гуманістичного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, компетентнісного, системного, суб'єкт-суб'єктного підходів до вивчення процесу гуманізації батьківсько-дитячих взаємин та умов його удосконалення; ідеї

гуманізації міжособистісних взаємин у виховному процесі шляхом створення емоційно-ціннісної атмосфери з настановою суб'єктів взаємодії на взаєморозуміння, співпрацю і безкорисливу взаємодопомогу; психологічні, соціологічні, педагогічні ідеї про сім'ю як малу групу, соціальний інститут і її виховне середовище, виховний потенціал, виховну діяльність.

Теоретичну основу дослідження визначають концептуальні положення: філософії освіти (В. Андрущенко, Д. Дьюї, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало та інші); щодо закономірностей формування й розвитку особистості (О. Асмолов, О. Леонт'єв, Д. Ельконін, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Рубінштейн, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші); сутності, закономірності і характеру міжособистісних відносин (І. Бех, Л. Куликов, В. Мясищев, А. Петровський, С. Франк та інші); виховання ціннісного ставлення до людини (Ш. Амонашвілі, О. Захаренко, Г. Кирмач, В. Сухомлинський, Є. Попов та інші); гуманістичної психології (Д. Адамс, А. Елліс, Р. Девідсон, Дж. Гансен, Г. Костюк, А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс та інші); гуманістичної педагогіки (К. Барнер, Г. Балл, А. Блум, Р. Валетт, Дж. Гарфам, М. Каган, С. Паттерсон, В. Сластьонін, С. Шапіро, К. Шнайдер, В. Кремень, Г. Селевко, О. Сухомлинська); гуманістичного виховання в сучасних умовах (І. Бех, В. Безкоровайна, Є. Бондаревська, С. Горбенко, В. Кувакін, А. Кудишина, О. Сухомлинська, Г. Шевченко та інші); міжпоколінних взаємин батьків і дітей (Х. Джайнотт, Н. Хоув, В. Штраус); сімейного виховання (Т. Алексеєнко, Е. Еріксон, Л. Канішевська, Р. Кембелл, О. Кононко, Т. Кравченко, В. Постовий, В. Федяєва, В. Шахрай); виховного потенціалу різних типів сімей (Г. Бевз, Т. Жаровцева, І. Сопівник, О. Трубавіна); відповідального батьківства (О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, Т. Гурко, Г. Лактіонова, Р. Овчарова, Ж. Петрочко); морально-етичного виховання школярів у позаурочній діяльності (К. Журба, С. Коновець, К. Чорна); партнерської взаємодії навчального закладу з сім'єю (В. Кириченко, В. Оржеховська, Т. Федорченко); особливостей виховання дітей молодшого шкільного і підліткового віку (Л. Божович, І. Булах, О. Леонт'єв).

У науковому пошуку на різних етапах використано такі **методи дослідження**:

теоретичні – аналіз філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури для розкриття теоретичних основ означеної проблеми, уточнення сутності поняття “батьківсько-дитячі гуманні взаємини” стосовно дітей молодшого шкільного і підліткового віку та їхніх батьків; синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних та емпіричних даних для розроблення основних підходів до організації виховної роботи з молодшими школярами і підлітками та їхніми батьками, обґрунтування педагогічних умов формування гуманних взаємин батьків і дітей молодшого шкільного і підліткового віку;

емпіричні – бесіди, опитування (інтерв'ю, анкетування), тестування; метод незакінчених речень, метод розв'язання проблемних ситуацій, метод проєктивного малюнка, ранжування, цілеспрямовані педагогічні спостереження, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи) для визначення стану досліджуваної проблеми, перевірки ефективності структурно-функціональної моделі формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і

підліткового віку у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи; верифікація отриманої інформації через зіставлення матеріалів дослідження;

статистичні – з метою кількісного та якісного опрацювання результатів дослідження. Оцінка результатів експериментальної роботи проведена на основі кількісного та якісного аналізу змін рівнів сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин за допомогою непараметричного критерію Фішера (кутове перетворення φ^*), порівняння аналізу показників у експериментальних і контрольних групах (метод t -розподілу Стюдента).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що визначено та обґрунтовано теоретико-методичні засади формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку, а саме:

вперше здійснено цілісний теоретичний аналіз проблеми формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин на основі ідей гуманістичного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, компетентнісного, системного, суб'єкт-суб'єктного підходів; розроблено й обґрунтовано структурно-функціональну модель формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи та педагогічні умови її ефективної реалізації (збагачення когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінково-діяльнісної складових гуманних взаємин молодших школярів і підлітків з батьками у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи; підвищення батьківської компетентності з метою гуманізації батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї; орієнтація класних керівників початкової та основної школи на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин; узгодження виховних позицій вчителів і батьків у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин на засадах партнерської взаємодії; організація спільної культурно-дозвілєвої діяльності батьків і дітей молодшого шкільного і підліткового віку, спрямованої на оптимізацію гуманних взаємин між ними); визначено критерії (знання про гуманні взаємини; емоційно-ціннісне ставлення і прагнення виявляти гуманні якості у взаємодії; прояв гуманних взаємин у реальному житті) з відповідними показниками та рівні (високий, середній, низький) сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин;

– *уточнено* сутність поняття “гуманні батьківсько-дитячі взаємини” як такі двосторонні динамічні суб'єкт-суб'єктні міжособисті зв'язки, основою яких є синтез моральних знань, мотивів, почуттів, що зумовлює усвідомлене обопільне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко виявляється в реальній поведінці; структуру цього феномену стосовно дітей молодшого шкільного і підліткового віку та їхніх батьків (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний компоненти); роль сім'ї та сутність її виховного потенціалу у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин за сучасних суспільних умов як сукупність реальних і потенційних можливостей соціально-педагогічної самоорганізації сім'ї, що дозволяє цілеспрямовано задовольняти потреби членів сім'ї в гуманізації міжособистісних взаємин; схарактеризовано чинники виховного потенціалу сім'ї, які найбільшою мірою впливають на гуманізацію взаємин між батьками і дітьми (ціннісно-гуманний, комунікативно-емоційний, компетентнісний, організаційно-діяльнісний);

– *подальшого розвитку* набули положення про потенціал позаурочної

діяльності загальноосвітньої школи щодо формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин; зміст, форми і методи формування гуманних взаємин батьків і дітей молодшого шкільного та підліткового віку.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробленні та впровадженні в практику роботи загальноосвітніх шкіл: змістового і методичного забезпечення процесу формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин (програма семінарських занять для вчителів “Оптимізація формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин”, програма “Крокуємо до гуманності у взаєминах” (окремо для молодших школярів та підлітків), програма “Виховуємо гуманність у взаєминах з молодшими школярами” (для батьків учнів 1–4 класів) та “Виховуємо гуманність у взаєминах з підлітками” (для батьків учнів 5–9 класів), програма тренінгу для молодших школярів і батьків “Щаслива сім’я”); *методичних посібників* для вчителів “Виховання підлітків у неповній сім’ї”, “Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім’ї”, “Формування сімейних цінностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів”, *методичних рекомендацій* для вчителів і батьків “Консультавання сім’ї”, “Батьки і діти: як досягти взаєморозуміння”, “Виховання дітей у сім’ях різного типу”, “Виховання підлітків: лекції для батьків”; комплексної методики педагогічного діагностування рівнів сформованості гуманних взаємин у дітей молодшого шкільного і підліткового віку та їхніх батьків.

Результати дослідження можуть бути використані для розширення змісту курсу лекцій, практичних і семінарських занять з навчальних дисциплін “Педагогіка сімейного виховання”, “Психологія сім’ї”, “Соціально-педагогічна робота з дітьми із сімей різного типу” тощо у закладах вищої освіти, у системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

Упровадження результатів дисертації. Наукові положення дисертаційного дослідження, основні висновки і методичні рекомендації упроваджено: у навчально-виховний процес середньої загальноосвітньої школи № 12 м. Києва (довідка № 102 від 08.09.2017 р.), Крюківщинської загальноосвітньої школи I–III ступенів Києво-Святошинської районної державної адміністрації Київської області (довідка № 47 від 11.03.2017 р.), Пархомівського НВК “Загальноосвітня школа I–III ступенів – ДНЗ” Київської області (довідка № 45 від 29.05.2017 р.), загальноосвітньої школи I–III ступенів № 2 м. Копичинці Гусятинського р-ну Тернопільської області (довідка № 177 від 7.09.2016 р.), загальноосвітньої школи I–III ступенів с. Увисла Гусятинського р-ну Тернопільської області (довідка № 161 від 10.09.2016 р.), загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3 м. Снігурівка Миколаївської області (довідка № 245 від 18.09.2015 р.), Кубряцької загальноосвітньої школи I–III ступенів Веселинівського р-ну Миколаївської області (довідка № 145 від 9.10.2017 р.), Іршанського НВК “Гімназія – ДНЗ” Володарсько-Волинської районної державної адміністрації Житомирської області (довідка № 84 від 22.05.2017 р.), Бубнівсько-Слобідського НВК “Загальноосвітня школа I–III ступенів – ДНЗ” Черкаської області (довідка № 56 від 07.09.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Репрезентовані в дисертації наукові результати отримано автором самостійно. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, автору належать ключові ідеї щодо теоретичного аналізу різних аспектів проблеми

виховання дітей в сім'ї, у тому числі формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Зокрема, у *монографії* “Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах” (співавтори: Т. Кравченко, І. Мачуська, К. Павицька, А. Хижняк) дисертанту належить розділ “Теоретичні основи формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в нових соціокультурних умовах”, здійснено загальне редагування; у *монографії* “Духовні потреби дітей України” (співавтори: О. Бабак, О. Безпалько, О. Биковська, Т. Бондар, К. Журба, Ж. Петрочко (керівник авторського колективу) та інші) дисертанту належить розділ 2.7, у якому розкрито роль сім'ї щодо формування духовних потреб дитини підліткового віку.

У *посібнику* “Формування сімейних цінностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів” (співавтори: І. Мачуська, К. Павицька, А. Хижняк) дисертантом підготовлено розділ “Зміст та засоби формування у молодших школярів гуманних взаємин з батьками як сімейної цінності”, здійснено загальне редагування; у *посібнику* “Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім'ї” (співавтори А. Барило, В. Горпинюк, О. Доукіна, Т. Кравченко, І. Мачуська, В. Постовий, О. Хромова) автором схарактеризовано рівні виховного потенціалу батьків стосовно їхньої готовності застосовувати гуманний спосіб виховання дітей в сім'ї, визначено поняття “профілактика насильства над дітьми в сім'ї”, підготовлено розділи “Концептуальні засади стосовно аналізу насильства в сім'ї”, “Основні положення профілактики насильства в сім'ях різного типу”, виконано загальне редагування; у *посібнику* “Педагогічна підготовка сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників” (співавтори: В. Горпинюк, Т. Кравченко, І. Мачуська, А. Хижняк, О. Хромова) автором розкрито труднощі, з якими стикаються батьки у процесі мотивації сільських старшокласниць на майбутні професії (розділ 3.4); у *книзі* “Консультування сім'ї: методичні поради для консультування батьків” (співавтори: Т. Алексеєнко, О. Доукіна, С. Жевага, К. Журба, Т. Кравченко, В. Постовий та інші) дисертантом схарактеризовано основні чинники гуманних міжособистісних взаємин у сім'ї; у *книзі* “Дитина в сім'ї” (співавтори: О. Доукіна, Т. Кравченко, О. Максимович, В. Постовий) дисертантом висвітлено основні форми й методи народної педагогіки у вихованні дітей підліткового віку; у *методичних рекомендаціях* “Зміст, форми і методи виховання дітей у сім'ях різного типу” (співавтор О. Хромова) автором написано розділ, у якому висвітлюються практичні поради батькам щодо виховання гуманних батьків з дітьми підліткового віку. У *статті* “Формування гармонійних взаємин між батьками і підлітками в сім'ї як психолого-педагогічна проблема” (співавтор Ю. Назаренко) автором розкрито теоретичні основи міжособистісних взаємин батьків і дітей у сучасній сім'ї; у *статті* “Дослідження стану сформованості готовності підлітків з неповної сім'ї до виявлення гармонійності у взаєминах з батьками” (співавтор Ю. Сидоренко) дисертантом розкрито компоненти сформованості гармонійних взаємин підлітків з батьками. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено автором на науково-практичних заходах різних рівнів: *міжнародних*

конференціях – “Православні духовні цінності в умовах глобалізму” (Київ, 2006), “Формування ціннісно-мотиваційного ставлення педагогів до проблеми збереження здоров’я” (Київ, 2008), “Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти” (Ірпінь, 2012), “Етнопедagogіка: діалог культур” (Хмельницький, 2012), “Педагогіка та психологія: наука та практика на сучасному етапі” (Харків, 2013), “Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії” (Київ, 2013), “Педагогіка і психологія: перспективні та пріоритетні напрями досліджень” (Львів, 2013), “Перспективні напрями педагогічних і психологічних наук” (Одеса, 2013), “Педагогіка та психологія: наука та практика на сучасному історичному етапі” (Харків, 2013), “Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації” (Ніжин, 2014), “Психологія і соціологія: проблеми практичного застосування” (Київ, 2014), “Актуальні питання сучасної психології та соціології” (Одеса, 2014), “Современные проблемы гуманитарных и социальных наук” (Астана, 2016), “Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери” (Ніжин, 2016), VI Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання (Київ, 2017); *всеукраїнських* конференціях – “Взаємодія загальноосвітніх навчальних закладів, сім’ї та правоохоронних органів з вирішення проблеми попередження жорстокості та насильства серед учнівської молоді” (Одеса, 2008), “Взаємодія загальноосвітніх навчальних закладів, батьків та громадськості з питань сімейно-родинного виховання учнів” (Київ, 2008), “Педагогіка духовності: православні традиції та сучасна освіта” (Київ, 2008), “Соціально-педагогічні засади виховання морально гармонійної особистості” (Київ, 2008), “Гармонизация культурно-образовательной среды как педагогическая проблема” (Сімферополь, 2008, 2009), “Педагогіка духовності: православні традиції та сучасна освіта” (Київ, 2008), “Взаємодія загальноосвітніх навчальних закладів, батьків та громадськості з питань сімейно-родинного виховання учнів” (Київ, 2008), “Цінності особистості у контексті викликів сучасності” (Київ, 2009), “Актуальні проблеми державної сімейної політики” (Київ, 2010), “Виховання особистості: погляд крізь духовність” (Київ, 2010), “Сучасна освіта як процес формування людини, суспільства, держави” (Сімферополь, 2010), “Виховання дітей та учнівської молоді в соціокультурному просторі сучасних освітніх закладів” (Київ, 2011), “Особистість у просторі виховних проєктів” (Київ, 2012), “Педагогічна наука та освіта: проблеми й перспективи” (Сімферополь, 2012), “Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності” (Київ, 2012), “Традиції та новації сучасної освіти в Україні” (Сімферополь, 2013), “Процес виховання у координатах духовного розвитку особистості” (Київ, 2013), “Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук” (Київ, 2013), “Сімейні цінності в контексті формування гармонійної особистості” (Запоріжжя, 2014), “Психологія і соціологія: проблеми практичного застосування” (Київ, 2014), “Виховний потенціал сучасної освіти: теоретичні засади та практичні досягнення” (Київ, 2014), “Особистісний розвиток дітей та молоді в інноваційно орієнтованому освітньому середовищі” (Київ, 2015), “Сімейні цінності: теорія і практика формування” (Київ, 2015), “Громадянськість української молоді: виклики, здобутки, перспективи” (Київ, 2015), “Теоретико-методологічні засади та світоглядні орієнтири національно-патріотичного виховання

дітей та учнівської молоді” (Київ, 2016), “Формування сімейних цінностей у вихованців інтернатних закладів: практика впровадження” (Київ, 2016), “Вітчизняна наука: теорія і практика” (Харків, 2016), круглий стіл “Василь Сухомлинський “Трудные судьбы”: читаємо разом” (Київ, 2017); звітних науково-практичних конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (2006-2017).

Результати дослідження обговорено на засіданнях лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України.

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено у 63 публікаціях, з яких 53 одноосібні. У тому числі: 3 монографії (1 одноосібна), 24 статті у наукових фахових виданнях України (з них 22 одноосібні), 4 зарубіжні публікації у періодичних наукових виданнях, 18 статей у збірниках матеріалів конференцій, 14 публікацій в інших виданнях (з них 8 одноосібні).

Положення і результати **кандидатської дисертації** “Виховання у підлітків поваги до батьків засобами етнопедагогіки” (13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, Інститут проблем виховання АПН України, 1999 р.) у тексті докторської дисертації не використовуються.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел на 48 сторінках (517 позицій, з них 22 іноземною мовою), 24 додатків на 38 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 510 сторінок, з них 406 – основний текст. Робота містить 47 таблиць на 18 сторінках, 3 схеми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, розкрито концепцію, теоретико-методологічні засади, методи дослідження, окреслено наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, дані про впровадження та апробацію результатів дослідження, особистий внесок здобувача у працях, опублікованих у співавторстві, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – **“Теоретичний аналіз проблеми гуманних батьківсько-дитячих взаємин”** – представлені наукові підходи до визначення понять “гуманізм”, “гуманність”, “гуманні батьківсько-дитячі взаємини”; уточнено сутність поняття “гуманні батьківсько-дитячі взаємини” стосовно дітей молодшого шкільного і підліткового віку та їхніх батьків; визначено компоненти, критерії й відповідні показники сформованості гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку.

Дослідження гуманістичних ідей в історико-дискурсивному контексті засвідчило, що поняття “гуманізм”, попри всю розмаїтість підходів (філософських, етичних, соціологічних, психологічних, педагогічних тощо) до розуміння його сутності, є системним поняттям, що ґрунтується на безумовному сприйнятті людини як вищої цінності та провідної ланки в ланцюжку світобудови, її самобутності, ствердженні людського блага як критерію оцінювання взаємин між людьми.

Розгляд теоретичних психолого-педагогічних підходів до гуманізації виховного

процесу (І. Беха, Г. Балла, К. Балтремус, М. Боришевського, О. Газмана, С. Гончаренка, В. Кувакіна, В. Кременя, В. Маралова, С. Сисоєвої, В. Сітарова), гуманістичних систем виховання (В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, Є. Попова та інших) переконує, що головною умовою гуманізації міжособистісних взаємин у виховному процесі є створення оптимальної емоційно-ціннісної атмосфери з настановою суб'єктів взаємодії на взаєморозуміння, співпрацю і взаємодопомогу за абсолютної відмови від тиску та насильства. Сутність гуманізму в педагогіці вбачається у потребі любити дитину, наявності глибокої відданості і поваги до неї, ставленні до дитини як до рівної собі, визнанні її неповторності та самоцінності. Разом із тим гуманна педагогіка передбачає відповідальність дорослих за виховання дітей, створення доцільних умов для їх індивідуального і творчого розвитку.

У психолого-педагогічних дослідженнях *міжособистісні взаємини* розглядаються як: зв'язки індивіда з предметами об'єктивної реальності, що виявляються в емоційних реакціях, вчинках (Л. Божович); цілісне утворення, сплав почуттів і знань, переживань та практичного досвіду (О. Люблінська). Структура міжособистісних взаємин осмислюється дослідниками як: система психічно і соціально зумовлених компонентів (свідомості, мотивації, поведінки) і взаємозв'язків між ними (І. Бех, Л. Божович, О. Люблінська), яка передбачає потребу в емоційному контакті, повазі, піклуванні про людей, спілкуванні, співчутті, співпереживанні (К. Гавриловець), охоплює моральні знання, потребу в турботі й повазі іншої людини, гуманістичну мотивацію поведінки, моральні почуття, досвід гуманної поведінки (В. Киричок).

Для з'ясування сутності гуманних батьківсько-дитячих взаємин опрацьовано наукові джерела з різними підходами до трактування понять "*гуманність*". Зокрема, це поняття тлумачиться як: інтегральна моральна якість особистості, її узагальнена характеристика, котра поєднує в собі комплекс "морально-психологічних властивостей особистості, що виражають усвідомлене і співпереживаюче ставлення до людини як найвищої цінності" (С. Сенатор, Г. Сагоякова); зумовлена моральними нормами і цінностями система настанов особистості стосовно різних соціальних об'єктів, яка поєднує в собі пізнавальний, емоційний і поведінковий компоненти, виявляється у співпереживанні, реалізується у спілкуванні й діяльності завдяки підтримці, співучасті і допомозі (І. Тадеєва, Л. Черенцова). "*Гуманні взаємини*" трактуються ученими як: підвид моральних взаємин, що вирізняються доброзичливістю, турботою, чуйністю, дружельюбністю і повагою один до одного (С. Сенатор); прояв гуманності, гуманних якостей суб'єктами взаємодії (І. Тадеєва, М. Ткаченко, Г. Ясякевич); прояв дієвої групової емоційної ідентифікації (В. Авраменкова) тощо. Шляхом осмислення різних підходів зроблено висновок, що гуманні взаємини є складною інтегральною системою, яка поєднує в собі знання моральних норм, потребу в турботі й повазі особистостей одна до одної, гуманістичну мотивацію поведінки.

У педагогічній психології поняття "батьківсько-дитячі взаємини" визначається як один із важливих компонентів батьківства (Р. Овчарова); порівняно стійке явище, зміст якого містить у собі амбівалентні елементи емоційно-ціннісного ставлення і може змінюватися у певних межах (О. Бодальов, В. Столін); цілісна система

різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що втілюються у спілкуванні з дитиною, особливостей сприйняття і розуміння характеру дитини, її вчинків (Р. Овчарова, О. Савіна, М. Сапоровська); культурно-історичний феномен, історично змінне явище, що перебуває під впливом певної системи культурних і суспільних норм, цінностей і правил, котрі регулюють розподіл функцій виховання дітей у родині, зміст ролей, моделі рольової поведінки (А. Адлер). Обов'язковістю батьківсько-дитячих взаємин є їх двосторонність, яка передбачає: взаємозв'язок і взаємозалежність батьків та дитини між собою (охоплюють суб'єктивно-оцінне, свідоме і вибіркоче уявлення про дитину та визначають особливості батьківського сприйняття, способи спілкування з дитиною і впливу на неї); опосередкований вплив на внутрішню і зовнішню активність, а також переживання батьків і дітей у їхній спільній діяльності; сильну емоційну значущість взаємин для дитини й батьків, їх амбівалентність і суперечливість (батьки повинні вберегти дитину від небезпеки і, водночас, навчити її самостійно взаємодіяти із зовнішнім світом).

На підставі здійсненого теоретичного аналізу уточнено сутність поняття “гуманні батьківсько-дитячі взаємини” як двосторонні динамічні суб'єкт-суб'єктні міжособисті зв'язки, основою яких є синтез моральних знань, мотивів, почуттів, що зумовлює усвідомлене обопільне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко виявляється в реальній поведінці.

Виявлено, що кожний віковий період має свої особливості, які позначаються на гуманізації індивіда. Ефективними щодо гуманізації є молодший шкільний і підлітковий вік, кожний з яких характеризується сукупністю новоутворень, що активізують чи гальмують належний перебіг процесів формування гуманних взаємин молодшого школяра або підлітка з батьками.

На рівні *молодшого шкільного віку* до таких новоутворень належать: активність когнітивних механізмів, динамічність моральних уявлень, достатньо швидкий розвиток самосвідомості і самооцінки, виникнення особистих моральних позицій, розвиненість емоційної децентрації та систем довірливої регуляції діяльності, поведінки, самоконтролю, опосередкованість діяльності й уяви емоціями, вибіркочість керування емоційними процесами тощо.

На рівні *підліткового віку* основними новоутвореннями є такі: розвиток критичного мислення, збільшення самостійності, розширення і поглиблення міжособистісних відносин, здатність до виявлення альтруїзму, активне становлення основ свідомої суспільно значущої поведінки, формування моральних принципів та соціальних настанов, інтенсивне формування самосвідомості і самооцінки, зростання конфліктності у взаєминах і т. ін.

Визначено основні *компоненти* гуманних взаємин між батьками і дітьми молодшого шкільного й підліткового віку: когнітивний (наявність знань і уявлень суб'єктів взаємодії про гуманні взаємини та гуманні якості (доброта (сердечність), чуйність, турботливість, милосердя, співчуття), емоційно-ціннісний (емоційно-ціннісне обопільне ставлення батьків і дітей, прагнення виявляти гуманні якості у взаємодії), поведінково-діяльнісний (уміння і здатність виявляти гуманні взаємини у реальному житті).

Відповідно до визначених компонентів обґрунтовано критерії і показники

сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин (окремо з боку батьків та окремо стосовно дітей):

– *критерій “знання про гуманні взаємини”* (показники стосовно *батьків*: знання сутності понять “гуманність”, “гуманні взаємини”, усвідомлення цінності кожної дитини як особистості, знання про вікові й індивідуальні особливості дітей молодшого шкільного і підліткового віку, оптимальні форми і методи виховання, що сприяють гуманізації взаємин між батьками і дітьми; показники для *дітей*: знання та уявлення дітей про моральні якості гуманної особистості (доброта (сердечність), чуйність, турботливість, милосердя, співчуття, співпереживання); моральні норми і правила поведінки, що характеризують гуманні взаємини між дітьми і батьками; усвідомлення необхідності виконувати певні обов’язки стосовно батьків, ухвалювати осмислені моральні рішення з огляду на конкретні умови);

– *критерій “емоційно-ціннісне ставлення і прагнення виявляти гуманні якості у взаємодії”* (показники стосовно *батьків*: прояв емпатії, прагнення виявляти гуманні почуття (доброта, чуйність, турботливість, милосердя, співчуття, співпереживання) до дитини; намагання визнавати її самоцінність і надавати необхідну допомогу в її особистісному розвитку; показники, що стосуються *дітей*: емоційно-ціннісне ставлення до особистості батька (матері); здатність оцінювати власні емоційні стани і прояви, співвідносити їх з вимогами батьків; потреба відчувати переживання батьків, емпатійно співчувати їм; позитивне ставлення до моральних норм; бажання діяти згідно з моральними нормами, добровільно ухвалювати моральні рішення задля блага батьків; альтруїстичне прагнення творити добрі вчинки на користь батьків);

– *критерій “прояв гуманних взаємин у реальному житті”* (показники для *батьків*: уміння виховувати дітей на принципах гуманізму; здатність визнавати цінність дитини та надавати необхідну допомогу в її особистісному розвитку; спроможність до самостійного застосування оптимальних форм та методів виховання дитини і залагоджування конфліктних ситуацій; показники стосовно *дітей*: здатність проявляти почуття любові, доброзичливості, поваги, турботливості, чуйності до батьків; уміння свідомо аналізувати свої рішення і дії та відповідати за їхні наслідки; безкорислива допомога батькам; вияв привітності й тактовності у спілкуванні з батьками; здатність самостійно приймати моральні рішення).

У другому розділі – **“Педагогічне осмислення ролі сім’ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин”** – розкрито роль сім’ї як середовища гуманізації дитини; проаналізовано основні наукові підходи до вивчення батьківсько-дитячих взаємин у сім’ї; з’ясовано роль та сутність виховного потенціалу сім’ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин за сучасних суспільних умов; схарактеризовано основні чинники виховного потенціалу сім’ї, які найбільшою мірою впливають на гуманізацію взаємин між батьками і дітьми.

Аналіз різнобічних підходів до вивчення сім’ї, а саме: розгляд її як соціального інституту (А. Антонов, І. Гребенніков, Л. Губерський), малої соціальної групи (Б. Ковбас, В. Костів, Т. Кравченко, А. Харчев), системи з позиції внутрішньосімейних взаємин і міжособистісної взаємодії (Е. Берджес, А. Варга, О. Хромова) доводять її важливість для гуманізації міжособистісних взаємин (між подружжям, батьками і дітьми, сиблінгами тощо), підтверджують, що за своєю

сутністю сім'я є першою школою гуманізації дитини, головним осередком, у якому дитина пізнає культуру, моральні норми міжособистісної поведінки, звички індивідуальної та колективної діяльності, опановує моральні цінності й виробляє свої ціннісні орієнтації.

На теоретичному рівні узагальнено та осмислено категоріальний апарат проблеми життєдіяльності сім'ї, ролі й змісту батьківсько-дитячих взаємин у базових положеннях теорій сімейного виховання, а саме: системної сімейної терапії (М. Боуен, К. Вітакер, К. Маданес, С. Мінухін, М. Ніколс, Дж. Хейлі, Л. Хофман), структурно-функціонального підходу (Е. Вестермак, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, А. Редкліфф-Браун), інституційного підходу (І. Бахофен, Ф. Ле-Пле, Г. Спенсер), соціобіологічного підходу (Ван ден Берге, К. Макдональд), конфліктологічного підходу (Г. Зіммель, Л. Козер, Х. Хартманн), критичного підходу (Т. Адорно, Е. Фромм, М. Хоркхаймер). Зазначені науковці, незважаючи на суттєву відмінність у концептуальних ідеях, одностайні в тому, що сім'я здатна сама на основі власних ресурсів допомогти своїм членам, якщо дати їй потрібний професійний поштовх.

З'ясовано низку об'єктивних і суб'єктивних тенденцій, які безпосередньо пов'язані зі структурними змінами в сучасній українській родині та зумовлюють характер її виховних впливів, специфіку змісту, методів і форм виховання, зокрема впливають на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Ними постали: збільшення кількості нуклеарних сімей, чисельності неповних сімей внаслідок розлучень, масове поширення "шлюбів на віру", зростання кількості зовнішніх і внутрішніх мігрантів, розвиток аномії (відсутність у батьків уявлень про сучасні соціально-адаптивні стратегії виховання дітей), життя громадянського суспільства фактично у стані війни.

Завдяки аналізу наукових підходів до вивчення батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї визначено, що згідно з нижченаведеними концепціями: психоаналітичний підхід (Д. Віннікот, М. Кляйн, К. Хорні, А. Фрейд, З. Фрейд, А. Фромм), епігенетична концепція розвитку особистості (Е. Еріксон), інтерперсональна поведінка (В. Шутц), трансакційний аналіз (Е. Берн), психоісторія (Л. Демоз), біхевіористський підхід (Р. Дж. Валер, Дж. Вінкель, Д. Моррісон, Р. Петерсон, Б. Скіннер), дитина уявляється переважно як об'єкт докладання батьківських зусиль або істота, яку потрібно соціалізувати, дисциплінувати, адаптувати до життя в суспільстві. Натомість гуманістична концепція виховання (А. Адлер, Т. Алексеєнко, І. Бех, Р. Дрейкурс, Р. Кемпбелл, А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Тарасенко, К. Чорна), яка визначає гуманістичний розвиток батьківсько-дитячих взаємин, обстоює рівноцінність вихователя і вихованця, оптимістичний погляд на дитину, опору в роботі з нею на добросердечні, довірливі взаємини. Спираючись на рефлексійні та емпатійні механізми, глибоке осмислення і усвідомлення дитиною своєї діяльності, ця концепція заохочує гуманно-особистісне ставлення дітей до оточуючих та засновується на дитиноцентрованих взаєминах батьків і дитини за безумовного прийняття один одного.

З'ясовано, що виховний потенціал сім'ї відіграє вирішальну роль у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Уточнено його сутність як сукупність реальних і потенційних можливостей соціально-педагогічної самоорганізації сім'ї, що

дає змогу цілеспрямовано задовольняти потреби членів родини в гуманізації міжособистісних взаємин. Схарактеризовано суб'єктивні чинники – складники виховного потенціалу сім'ї, які найбільшою мірою впливають на гуманізацію взаємин між батьками і дітьми, серед них: ціннісно-гуманний (психологічний клімат, ціннісна єдність членів сім'ї, позитивне сприйняття дитини, любов і довіра у взаєминах); комунікативно-емоційний (характер внутрішньосімейного спілкування, стиль сімейного виховання); компетентнісний (батьківська компетентність як інтегративна характеристика знань, почуттів, дій батьків щодо виховання дитини); організаційно-діяльнісний (організація сімейного дозвілля, самоорганізація, спільна діяльність членів сім'ї).

За результатами аналізу наукових поглядів на сутність батьківської компетентності актуалізовано зміст поняття “батьківська компетентність” як сукупність певних ознак, притаманних батькам, а саме: знань, умінь, звичок та способів виховної діяльності; здатності розв'язувати проблеми, що виникають у реальних життєвих ситуаціях; готовності виконувати виховну функцію відповідно до узвичаєних у соціумі норм, стандартів, вимог; здібності розуміти потреби дитини та створювати умови для їх задоволення; здатності свідомо планувати освіту дитини та її входження в доросле життя відповідно до матеріального добробуту сім'ї, талантів дитини та соціальної ситуації.

Виокремлено типові помилки батьківсько-дитячих взаємин, які полягають у: надмірній увазі батьків до дитини (найчастіше єдиної), гіперопіці (відмежування дитини від будь-яких життєвих проблем, активної діяльності); надмірному забезпеченні матеріальних потреб дитини; невмінні користуватися методами виховання (суворість або вседозволеність як крайнощі); відсутність єдності у поглядах, виховних діях і вимогах батьків.

На основі врахування суб'єктивних (ціннісно-гуманний, комунікативно-емоційний, компетентнісний, організаційно-діяльнісний) чинників виховного потенціалу здійснено авторську класифікацію сімей: стабільно сприятливі сім'ї; переважно сприятливі сім'ї; епізодично сприятливі; несприятливі сім'ї.

У третьому розділі – “Емпіричне дослідження стану сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин” – розкрито методику констатувального етапу експерименту, проаналізовано стан сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин (окремо за діагностуванням молодших школярів, підлітків, батьків і вчителів); визначено: рівні сформованості гуманних взаємин дітей молодшого шкільного і підліткового віку з їхніми батьками; рівні сформованості готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку.

Констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи охопив 1145 учнів 1–9 класів із загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва, Київської, Тернопільської, Миколаївської, Житомирської та Черкаської областей, 1128 батьків, 53 вчителів. До участі в експерименті на різних етапах було залучено 518 молодших школярів, 627 підлітків, їхні батьки (513 батьків молодших школярів, 615 батьків підлітків) та вчителі (25 класних керівників початкової школи, 28 класних керівників основної школи). Експериментальна група (ЕГ) охоплювала 572 учня 1–9 класів, 562 батьків, 28 учителів; контрольна група (КГ) налічувала 573 учнів 1–9 класів,

564 батьків, 25 учителів.

Для визначення рівнів сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин було використано комплекс методів та діагностичних методик, зокрема: бесіди, опитування (інтерв'ю, анкетування (авторські і модифіковані методики: методика Н. Шагай “Допоможи Петрикові”, методика І. Дерманової “Заверши історію”, “Що таке добре і що таке погано”, методика О. Лістік “Оціни власні емоції”, методика Н. Щуркової “Вивчення самооцінки особистості школяра” тощо), тестування (“Діагностика емоційних взаємин в сім'ї” О. Лідерса, І. Анісімова, “Шкала прихильності дитини до членів своєї сім'ї” Д. Біджієвої, методика “Програшна лотерея” М. Бурке-Бельтран), метод проєктивного малюнка О. Смирнової і В. Холмогорової, ранжування, метод незакінчених речень, метод розв'язання проблемних ситуацій (авторська методика “Вибір”, модифікована методика проблемних ситуацій В. Костіва), цілеспрямовані педагогічні спостереження, статистичні методи опрацювання інформації.

Одержані за результатами констатувального етапу експерименту дані дозволили виявити рівні сформованості гуманних взаємин з батьками (за діагностикою молодших школярів і підлітків): високий, середній, низький. Відповідно до означених рівнів схарактеризовано типологічні групи дітей молодшого шкільного і підліткового віку, зокрема:

Альтроцентрований тип (високий рівень). Дитина молодшого шкільного (підліткового) віку характеризується повними усвідомленими знаннями про гуманні якості, основні моральні норми і правила поведінки, що визначають гуманні взаємини батьків і дітей; усвідомленням необхідності виконувати певні обов'язки стосовно батьків; вмінням розпізнавати власні емоційні стани та прояви, здатністю усвідомлювати емоції своїх батьків; потребою відчувати переживання батьків, у разі необхідності їм співчувати і співпереживати; стійким позитивним ставленням до норм міжособистісної взаємодії в сім'ї, готовністю їх виконувати задля батьків; постійним дотриманням правил міжособистісної взаємодії як показника гуманної поведінки; гуманним типом взаємодії стосовно батьків.

Амбівалентний тип (середній рівень). Молодший школяр (підліток) має не досить повні й не досить усвідомлені знання про гуманні якості, основні моральні норми і правила поведінки в сім'ї, що визначають гуманні взаємини між батьками і дітьми; визначається частковим вмінням розпізнавати власні емоційні стани та прояви, здатний ситуативно усвідомлювати емоції своїх батьків; достатньо усвідомлює потребу відчувати переживання батьків, разом із тим має ситуативну здатність їм емпатійно співчувати та співпереживати; загалом виявляє позитивне ставлення до норм міжособистісної взаємодії в сім'ї, проте несистематичну готовність їх виконувати заради батьків; ситуативно дотримується правил міжособистісної взаємодії як показника гуманної поведінки; проявляє конкурентний тип взаємодії стосовно батьків.

Егоцентрований тип (низький рівень). Молодшому школяреві (підлітку) властиві неповні та неусвідомлені знання про гуманні якості й гуманні взаємини та відповідні правила поведінки в родині або ж повна їх відсутність; недостатня здатність розпізнавати власні емоції та емоції батьків, неусвідомлення потреби відчувати переживання батьків, емпатійно їм співчувати і співпереживати; неготовність

виконувати норми міжособистісної взаємодії заради батьків; недотримання правил міжособистісної взаємодії як показника гуманної поведінки; прояв егоїстичного типу взаємодії стосовно батьків.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що значна більшість молодших школярів і підлітків виявила середній рівень сформованості гуманних взаємин з батьками (52,6 % і 51,4 % відповідно); низький рівень сформованості гуманних взаємин стосовно батьків засвідчили 34,5 % дітей молодшого шкільного і 33,4 % підліткового віку, високий – 12,9 % і 15,2 % респондентів відповідно. Досліджено, що суттєвих відмінностей між дітьми молодшого шкільного і підліткового віку ЕГ за місцем проживання (місто, передмістя, сільська місцевість) не існувало. Виявлено незначні відмінності із перевагою високого рівня сформованості гуманних взаємин стосовно батьків у дітей молодшого шкільного і підліткового віку із сіл, що зумовлено збереженням національних традицій і звичаїв у сільській місцевості.

Відповідно до визначених критеріїв і показників було схарактеризовано три рівні сформованості готовності до гуманних взаємин з дітьми за діагностикою батьків: високий, середній, низький.

Високий рівень. Батьки мають ґрунтовні усвідомлені знання про сутність понять “гуманність”, “гуманні взаємини”; ґрунтовні знання вікових та індивідуальних особливостей дітей молодшого шкільного і підліткового віку; повністю усвідомлюють цінність особистості дитини; мають змістовні усвідомлені знання ефективних форм та методів сімейного виховання, що оптимізують взаємини між батьками і дітьми. Вони добре володіють власними емоціями, у них достатньо розвинуті уміння і потреби відчувати переживання дітей та виявляти емпатію до них. У батьків наявні уміння виховувати дітей на принципах гуманізму, визнавати цінність дитини й надавати необхідну допомогу в її особистісному розвитку, виявляти до дітей сердечність, чуйність, турботливість, милосердя, співчуття і співпереживання; висока спроможність до самостійного пошуку і постійного застосування оптимальних для гуманної взаємодії з дітьми форм і методів, а також конструктивного залагодження конфліктних ситуацій.

Середній рівень. Знання батьків щодо сутності понять “гуманність”, “гуманні взаємини”, вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів і підлітків, а також ефективних методів і форм сімейного виховання не досить повні, уривчасті. Батьки, які належать до цих сімей, не повною мірою володіють власними емоціями, у них не досить добре розвинуті уміння і потреби відчувати переживання дітей та емпатійно їм співчувати. Сердечність, чуйність, турботливість, милосердя, співчуття і співпереживання, допомога дітям в особистісному розвитку, а також уміння конструктивного вирішення проблемних ситуацій виявляються не систематично, а час від часу, залежно від ситуації.

Низький рівень. Батьків характеризує наявність неповних і неусвідомлених знань стосовно визначеного поняття і його складових, а також ефективних форм і методів виховання дитини в сім’ї. Вони недостатньо володіють власними емоціями, у них не розвинуті уміння і потреби відчувати переживання дітей та емпатійно їм співчувати. Сердечність, чуйність, турботливість, милосердя, співчуття і співпереживання до власних дітей такі батьки виявляють досить рідко або ж не виявляють зовсім; не

приділяють дитині достатньої уваги, а також ухиляються від конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

За діагностуванням батьків відповідно до визначених критеріїв і показників визначено типи сімей: *переважно сприятливі, стабільно сприятливі, епізодично сприятливі*. З'ясовано, що найбільша кількість батьків дітей молодшого шкільного (59,9 %) і підліткового (62,3 %) віку належить до “переважно сприятливих сімей” (відповідає середньому рівню сформованості готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми). Досить значущою виявилась чисельність батьків, які за сукупністю результатів педагогічної діагностики належать до “епізодично сприятливих сімей” (21,9 % і 20,0 % відповідно); до “стабільно сприятливих сімей” – найменша кількість батьків (18,2 % батьків дітей молодшого шкільного віку і 17,7 % батьків підлітків).

Встановлено, що причиною цього є наявність ряду недоліків у сімейному вихованні дітей досліджуваної категорії, а саме: гіпер- або гіпоопіка над дітьми, невміння вирішувати конфліктні ситуації, відсутність розумного поєднання любові й вимогливості до дитини, низький рівень батьківської компетентності, недостатній освітній і педагогічний потенціал, авторитарний стиль спілкування, невміння розумно організовувати життєдіяльність сім'ї тощо.

Діагностика вчителів показала, що формуванню гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності загальноосвітніх шкіл приділяється недостатньо уваги. Основні причини цього вбачаємо у нестачі відповідного змістового й організаційно-методичного забезпечення для проведення такої роботи, фрагментарності роботи з сім'ями, недостатньому використанні вчителями активних та інтерактивних методів роботи з батьками.

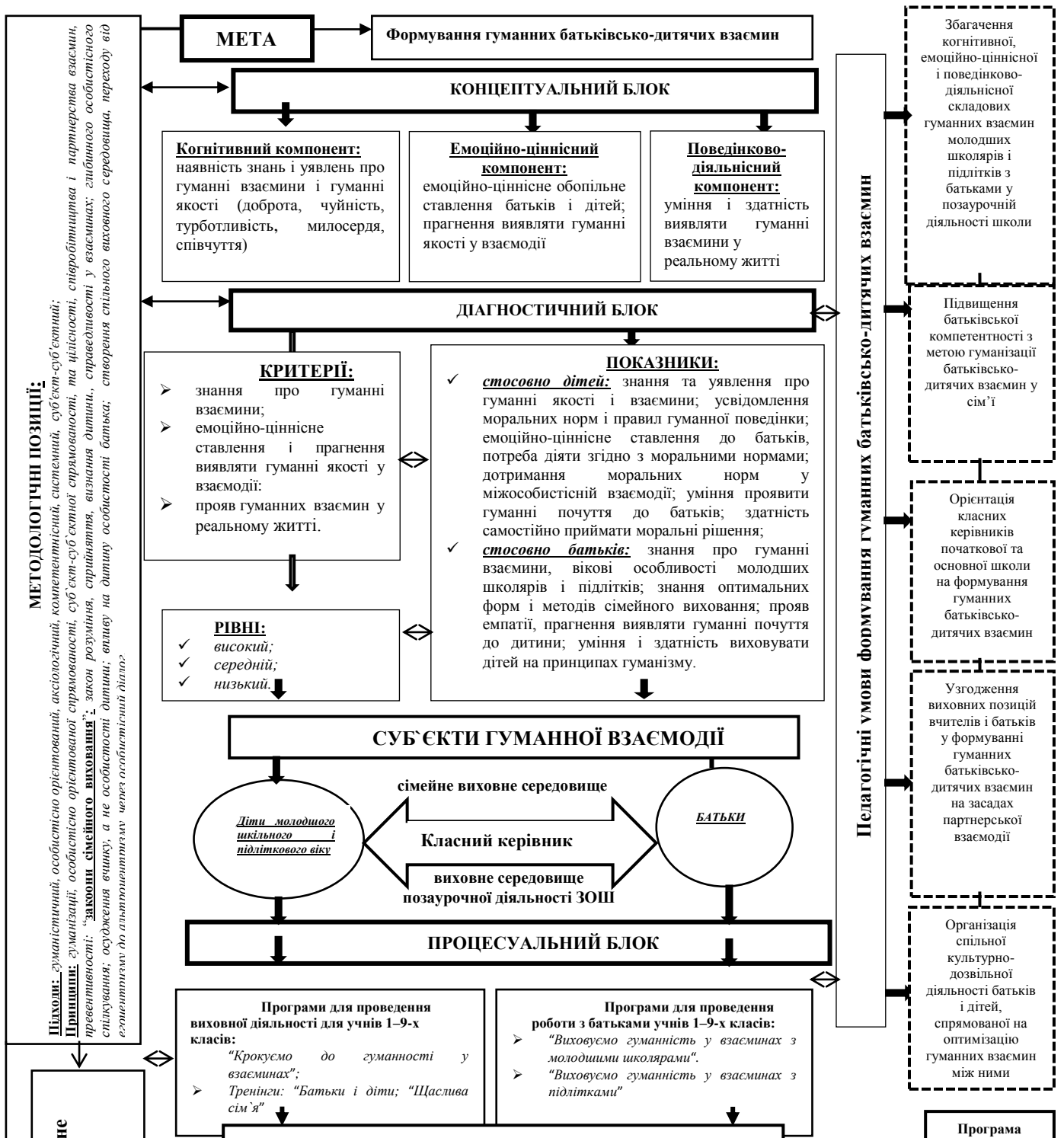
У *четвертому розділі* – “**Структурно-функціональна модель і педагогічні умови формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності школи**” – презентовано розроблену та теоретично обґрунтовану структурно-функціональну модель формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи та педагогічні умови її ефективної реалізації, а також розроблене автором змістово-методичне забезпечення означеного процесу.

Структурно-функціональна модель формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності школи охоплює такі основні блоки: цілемотиваційний, концептуальний, діагностичний, процесуальний, результативний (рис.).

1. *Цілемотиваційний блок* містить мету і завдання. Мета визначає характер процесу виховання, головні підходи до організації педагогічної діяльності. Її досягнення означає розв'язання низки завдань: формування у суб'єктів взаємодії (дітей молодшого шкільного і підліткового віку та їхніх батьків) знань про гуманні якості і взаємини, гуманних потреб і переконань; прищеплення прагнення до їх стійкого прояву в реальній поведінці.

2. *Концептуальний блок* визначає методологічні позиції (провідні підходи, принципи, закономірності формування), компоненти гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Теоретико-методологічним базисом дослідження стали такі провідні *підходи*: гуманістичний, особистісно орієнтований, аксіологічний, компетентнісний,

системний, суб'єкт-суб'єктний; "закони сімейного виховання": розуміння, сприйняття, визнання дитини; справедливості у взаєминах "батьки – діти"; глибинного особистісного спілкування; осудження вчинку, а не особистості дитини; впливу на дитину особистості батька; створення спільного виховного середовища; випереджального морально-духовного розвитку особистості дитини; переходу від егоцентризму до альтроцентризму дитини; вирішення виховних завдань через особистісний діалог, переконання, педагогічне умовляння; методологічні *принципи*: гуманізації, особистісно орієнтованої спрямованості, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, цілеспрямованості та цілісності, співробітництва і партнерства взаємин, превентивності. У межах блоку містяться також взаємозумовлені і взаємопов'язані компоненти гуманних батьківсько-дитячих взаємин (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний), які становлять структуру означеного феномену.

3. *Діагностичний блок* структурно-функціональної моделі розкриває сукупність критеріїв, показників та рівнів сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин (окремо для дітей молодшого шкільного і підліткового віку та окремо для їхніх батьків).

4. *Процесуальний блок* структурно-функціональної моделі формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин охоплює: *змістово-методичне забезпечення* процесу формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин: програму позаурочної виховної діяльності “Крокуємо до гуманності у взаєминах” (окремо для дітей молодшого шкільного та підліткового віку) та взаємоузгоджені програми підвищення батьківської компетентності “Виховуємо гуманність у взаєминах з молодшими школярами” та “Виховуємо гуманність у взаєминах з підлітками”; спільний тренінг для молодших школярів і батьків “Щаслива сім’я”; рефлексивний тренінг для батьків підлітків “Зрозуміти себе і дитину”; рефлексивний тренінг для підлітків “Батьки і діти”; *форми роботи з молодшими школярами та підлітками*: години спілкування, тематичні години, гуртки, вікторини, родинні свята, акції, конкурси, тематичні зустрічі, зустрічі “Аналітичного кіноклубу”, інтернет-технології тощо; *методи роботи з молодшими школярами й підлітками*: бесіди, переконання, приклад, дискусії, педагогічна вимога, привчання, доручення, створення виховних ситуацій, розв’язання проблемних ситуацій, рефлексія, ігрові методи, метод проектів тощо; *форми роботи з батьками*: семінари, круглі столи, тренінгові заняття, індивідуальні консультації, лекції, бесіди, диспути і т. ін.; *методи роботи з батьками*: метод проблемного викладу, метод диспуту, метод розв’язання проблемних ситуацій, “мозковий штурм”, рефлексія та інші.

Аналіз джерельної бази та реального стану досліджуваної проблеми дав змогу визначити і обґрунтувати *педагогічні умови* формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин: збагачення когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінково-діяльнісної складових гуманних взаємин молодших школярів і підлітків з батьками у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи; підвищення батьківської компетентності з метою гуманізації батьківсько-дитячих взаємин у сім’ї; орієнтація

класних керівників початкової та основної школи на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин; узгодження виховних позицій вчителів і батьків у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин на засадах партнерської взаємодії; організація спільної культурно-дозвілдової діяльності батьків і дітей молодшого шкільного і підліткового віку, спрямованої на оптимізацію гуманних взаємин між ними.

5. *Результативний блок* моделі синтезує показники її ефективності, що відображають ступінь досягнення передбачених завдань, а саме – підвищення рівня сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин.

Центральним компонентом моделі виступають суб'єкти гуманної взаємодії (діти молодшого шкільного і підліткового віку та їхні батьки, а також класний керівник; сімейне виховне середовище та виховне середовище позаурочної діяльності загальноосвітньої школи).

Експериментальна робота здійснювалася на основі таких основних принципів: гуманізації, особистісно орієнтованої спрямованості, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, цілеспрямованості та цілісності, співробітництва і партнерства взаємин, превентивності. Сукупність зазначених принципів визначала зміст, завдання, методи і засоби, організаційні форми, які забезпечували наступність, взаємозв'язок та інтеграцію визначених педагогічних умов формування гуманних взаємин батьків і дітей молодшого шкільного та підліткового віку.

У *н'ятому розділі* – **“Дослідно-експериментальна перевірка ефективності структурно-функціональної моделі та педагогічних умов формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин”** – представлено процес упровадження у практику шкіл педагогічних умов формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин; висвітлено аналіз результатів формувального етапу експерименту в динаміці сформованості гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку.

Під час формувального етапу експерименту реалізовано педагогічні умови формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин.

Відповідно до першої педагогічної умови – *збагачення когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінково-діяльнісної складових гуманних взаємин молодших школярів і підлітків з батьками у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи* відбувалось завдяки імплементації програм “Крокуємо до гуманності у взаєминах” (окремо для молодших школярів та підлітків). Означені програми склалися з чотирьох етапів (кроків) відповідно до виокремлених складових поняття “гуманні взаємини” стосовно дітей (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний).

Крок 1. “Що таке гуманність”. Мета: засвоєння молодшими школярами й підлітками термінів “гуманність”, “гуманні якості”, “гуманні взаємини”; усвідомлення гуманності як найвищої цінності, норм гуманної взаємодії між людьми, передусім дітьми і батьками.

Крок 2. “Я – гуманна особистість”. Мета: формування здатності у молодших школярів і підлітків оцінювати власні емоційні стани і прояви, усвідомлювати відчувати потреби і переживання інших (насамперед батьків), управляти власними емоціями; виховання прагнення бути гуманною особистістю та проявляти

гуманність у взаєминах з рідними.

Крок 3. “Прояв гуманності у взаєминах з рідними”. Мета: засвоєння молодшими школярами і підлітками моральних норм спілкування і поведінки у родині, набуття вмінь застосовувати їх у реальному житті; формування вмінь адекватно оцінювати власні вчинки і вчинки інших щодо їх “гуманності”-”антигуманності”, висловлювати оцінні судження, запобігати конфліктним ситуаціям та мирно їх вирішувати тощо.

Крок 4. “Правила гуманної поведінки у родині”. Мета: дотримання молодшими школярами і підлітками правил гуманної поведінки у родині, формування умінь виявляти сердечність, чуйність, турботливість, милосердя, співчуття, співпереживання до інших, зокрема батьків; умінь допомагати батькам у різних життєвих ситуаціях, здатності самостійно приймати моральні рішення.

На опрацювання тематики названих блоків відводилися по чотири теми на кожний клас (з 1-го по 9-й), передбачались співзвучні теми для батьківських зборів.

Добираючи теми для виховних годин з молодшими школярами і підлітками, дотримувалися принципу наступності, який передбачає раціональне використання здобутих раніше знань і звичок при вивченні пропонованого матеріалу і підготовку до свідомого сприймання наступних тем, а також спрямовує на своєчасне підвищення вимог до учнів на подальших етапах формування гуманних взаємин дітей з батьками. Такий підхід сприяє засвоєнню школярами міцних і глибоких знань, умінь та навичок.

У процесі впровадження програм використовували як традиційні форми і методи виховної роботи з молодшими школярами й підлітками (бесіди, повідомлення, домашні завдання тощо), так і форми та методи проблемно-пошукового характеру (рольові ігри і вправи, інсценування ситуацій, обговорення казок, морально-етичних оповідань, рефлексія, ігрові ситуації, дискусії, ситуації морального вибору, складання міні-програми розвитку та інші).

Паралельно з виховними годинами впроваджувався рефлексивний тренінг для дітей підліткового віку “Батьки і діти”. Тренінгові заняття в експерименті виступали моделями різноманітних життєвих ситуацій міжособистісної взаємодії, у яких вихованці закріплювали навички спілкування, вчилися усвідомлення причини вибору поведінки в різноманітних ситуаціях, відстоювання власної думки, відмови, висловлювання подяки; навчалися конструктивних способів виходу із конфліктних ситуацій.

Тренінгові заняття охопили такі етапи: перший етап – організаційний (знайомство членів групи, первинна діагностика учасників, з’ясування їх психологічних проблем і очікувань); другий етап – самовизначення особистості у групі (розподіл позицій і ролей, вироблення правил групової взаємодії); третій етап – переосмислення і розширення знань про себе, про причини своїх вчинків на тлі вчинків інших, корекція власних способів поведінки і спілкування, усвідомлення своїх стереотипів та установок; четвертий етап – проектування бажаного образу самого себе, уточнення своїх ідеалів і орієнтирів, вироблення стратегій і тактик ефективного міжособистісного спілкування; п’ятий етап – діагностичний (осмислення змін, що сталися з учасниками групового тренінгу) для рефлексії.

Під час проведення рефлексивного тренінгу використано діалогічні взаємодії, інформаційні технології, нарративні техніки, різноманітні активні вправи (“Пограємо в сім’ю”, “Скульптура сім’ї”, “Сімейні історії”, “Пов’язані одним ланцюгом”, “Моя сім’я тепер і в майбутньому”) та інші. Також з підлітками проводилися зустрічі “Аналітичного кіноклубу”, використовувалися інтернет-технології “Родинне дерево”, проводилися індивідуальні консультації “Відповідь на звернення до психолога”, групові дискусії з приводу виконання ігрових завдань.

Для реалізації другої педагогічної умови – *підвищення батьківської компетентності з метою гуманізації батьківсько-дитячих взаємин у сім’ї* – у роботу з батьками школярів були впроваджені програми “Виховуємо гуманність у взаєминах з молодшими школярами” (16 тем, по чотири на кожний клас початкової школи) та “Виховуємо гуманність у взаєминах з підлітками” (20 тем, по чотири на кожний клас основної школи).

У процесі розроблення означених програм для роботи з батьками виходили з того, що в системі “батьки – діти” необхідною умовою формування гуманних взаємин між батьками і молодшими школярами є характер взаємодії у сім’ї (зокрема між батьком і матір’ю, батьками і дитиною), що визначається теплим неформальним спілкуванням, довір’ям, чуйністю, увагою один до одного, педагогічним тактом. Такий характер взаємодії передбачає врахування батьками вікових та індивідуальних особливостей дитини, увагу до її здоров’я, потреб та інтересів, особливо задоволення потреби молодшого школяра чи підлітка у спілкуванні з батьками як необхідної умови саморозвитку.

Зважаючи на те, що найпродуктивнішим у навчанні є поєднання теорії з відповідною практикою, ознайомлення батьків з теоретичними положеннями супроводжувалось конкретним аналізом виховної роботи в сім’ї, спільним пошуком оптимальних шляхів розв’язання конкретної педагогічної ситуації, застосуванням практичних тренінгів з проблеми. Тому кожне заняття складалося з трьох блоків: інформаційного, практичного і консультативного. Матеріал для лекційного та практичного блоку ми узгоджували з тематикою позаурочної виховної діяльності для молодших школярів і підлітків, добираючи його таким чином, щоб батьки мали змогу набути нових знань про ефективні способи й форми взаємин з дітьми, глибоко та всебічно розглянути причини виникнення проблем у взаєминах з ними. Це, своєю чергою, мало позитивний вплив на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у сім’ї.

Окрім традиційних форм, як-то міні-лекція і бесіда, у роботі з батьками застосовувалися різноманітні дискусії, творчі завдання, ігрові вправи, обговорення проблемних ситуацій, інтерактивні лекції, інформаційні дискурси, електронне листування, прослуховування аудіозаписів відповідей дітей на запитання психолога (анонімні), прослуховування й активне обговорення аудіолекцій, радіопрограм (“Сім’я – фортеця моя”, “Батьківські години”, “Школяда”), перегляд телепередач (“Говорить Україна”, “Кохана, ми вбиваємо своїх дітей”), ознайомлення з пізнавальними сайтами (“Інтернет-енциклопедія сім’ї”, “Український сімейний ресурс”, “Дитяча психологія для батьків”), проведення групових та індивідуальних консультацій і т. ін.

Для підвищення батьківської компетентності у позаурочній роботі з батьками підлітків використовувався також рефлексивний тренінг “Зрозуміти себе і власну дитину”. У рамках означеного тренінгу переважали інтерактивні форми: рольові ігри, моделювання життєвих ситуацій, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин, вправи для контролювання негативних емоцій, “активне слухання дитини”, “Я-повідомлення”; та методи: вирішення різноманітних проблемних ситуацій, заміна негативних установок на позитивні, “методика АСВ” (аналіз сімейного виховання очима дітей), конструктивний метод вирішення конфліктів.

Третя педагогічна умова – *орієнтація класних керівників початкової та основної школи на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин* забезпечувалася за допомогою впровадження в експериментальні заклади програми семінару “Оптимізація формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин” для педагогів експериментальних шкіл (класних керівників, шкільних психологів, інших). Теоретичною основою семінару слугували праці вітчизняних та зарубіжних дослідників проблем гуманістичного виховання (Т. Алексєєнко, Ш. Амонашвілі, І. Бех, А. Бойко, М. Боришевський, О. Вишневський, Т. Дем’янюк, В. Киричок, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, К. Чорна та інші). Проводячи такий семінар, зосереджували увагу педагогів на особливостях когнітивної, ціннісної та поведінково-діяльнісної сфер гуманних взаємин дітей молодшого шкільного та підліткового віку з батьками. Важливе місце у змісті семінарських занять відводилося методикам діагностування сформованості гуманних взаємин (дітей та батьків окремо), для ознайомлення з ними класних керівників – з метою аналізу і проведення діагностичних зрізів у їх класах. Це сприяло посиленню мотивації класних керівників на провадження дослідницької і виховної діяльності в учнівських колективах.

Для активізації формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у зміст роботи з класними керівниками упроваджувалися такі форми навчання: бесіда-диспут, лекція-консультація, ділові ігри, бесіди за круглим столом, брифінги, індивідуальні очні і заочні (за допомогою Інтернету) консультації. Для самостійного опрацювання рекомендувалася відповідна література.

З метою оптимізації *узгодження виховних позицій сім’ї і школи з формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин на засадах партнерської взаємодії* (четверта педагогічна умова) розроблено технологію залучення батьків і вчителів до такої взаємодії. Означена технологія охопила: діагностичний (проведення педагогічної діагностики), цільовий (визначення мети і завдань партнерської співпраці школи і сім’ї з питань формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку), організаційний (організація роботи педагогів (класних керівників початкової і основної школи, шкільних психологів, соціальних педагогів) з батьками на основі партнерської взаємодії), діяльно-коригувальний (активізація участі батьків у виховній діяльності школи, надання психолого-педагогічної допомоги батькам щодо побудови гуманних взаємин з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку), рефлексивний (усвідомлення і самоаналіз батьками знань та вчинків) етапи.

Класний керівник як основний організатор взаємодії попередньо планував

залучення батьків до спільної діяльності з формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин на основі довіри, відкритості, дотримання етичних норм спілкування. У процесі такої партнерської взаємодії виявлялися і врегульовувалися наявні розбіжності та суперечності усередині умовного трикутника “батьки – дитина – вчителі”, узгоджувалися позиції батьків і вчителів щодо цілей виховної діяльності з формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у сімейному та шкільному середовищах; планувалися різні види спільної роботи за врахування інтересів усіх учасників взаємодії. Зважалося також на те, що основою реалізації цієї технології є зріла суб’єктна позиція батьків, які свідомо беруть на себе відповідальність за виховання дітей.

Організація спільної культурно-дозвілєвої діяльності батьків і дітей молодшого шкільного і підліткового віку, спрямованої на оптимізацію гуманних взаємин між ними (п’ята педагогічна умова), реалізувалась у процесі формувального етапу експерименту насамперед завдяки проведенню спільного тренінгу „Щаслива сім’я”. Під час тренінгових занять з молодшими школярами і батьками використовувались такі форми роботи: рольові ігри і вправи, моделювання та обговорення життєвих ситуацій (за творами В. Сухомлинського, Б. Ферреро, Ш. Амонашвілі), розігрування психологічних етюдів, дискусії та ін. Застосовувались різноманітні форми спільної дозвілєвої діяльності батьків і дітей, наприклад: сімейне святкування державних свят (Дня Незалежності, Дня Конституції, Дня захисника Вітчизни тощо); туристичні сімейні подорожі й походи (походи вихідного дня, походи-пікніки); спільне відзначення сімейних традиційних свят (днів народження, свята першого дзвінка, Дня матері, Дня батька тощо); святкування релігійних свят; поїздки до родичів; відвідування музеїв, виставок, парків; періодичний спільний перегляд сімейних відеофільмів, фотоальбомів; спільне створення книги з історії родини та “Родового дерева”); спільне заняття творчістю (вишивка нитками, бісером і стрічками, в’язання гачком та спицями, мережка – для дівчат; лозоплетіння, гончарство, слюсарство, моделювання – для хлопців); спільне заняття садівництвом тощо.

Апробовуючи зазначену умову, спрямовували увагу батьків на доцільність застосування у сімейному вихованні дитини не лише традиційних методів (особистий приклад, повчання, переконування, бесіда тощо), але й особистісно орієнтованих технологій: створення емоційно збагачених виховних ситуацій; організація рівноправного спілкування дорослого і дитини в умовах співпраці на основі переконування; використання співпереживання як психологічного механізму виховання особистості.

Під час проведення контрольного зрізу було проаналізовано кількісні значення рівнів сформованості прояву гуманних взаємин молодших школярів і підлітків експериментальної та контрольної групи стосовно батьків; встановлено відповідну динаміку показників (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів сформованості гуманних взаємин молодших школярів і підлітків з батьками (у %)

Рівень	ЕГ молодших школярів		Динаміка (%)	КГ молодших школярів		Динаміка (%)	ЕГ підлітків		Динаміка (%)	КГ підлітків		Динаміка (%)
	До експерименту	Після експерименту		До експерименту	Після експерименту		До експерименту	Після експерименту		До експерименту	Після експерименту	
Високий	12,9	33,7	+ 20,8	12,9	13,7	+0,8	15,2	36,3	+21,1	15,3	16,5	+1,2
Середній	52,6	51,6	- 1,0	52,9	55,0	+2,1	51,4	50,7	-0,7	51,0	52,1	+1,1
Низький	34,5	14,7	-19,8	34,2	31,2	-3,0	33,4	13,0	-20,4	33,7	31,4	-2,3

Одержані дані дозволили виявити динаміку рівнів сформованості гуманних взаємин дітей молодшого шкільного і підліткового віку з батьками від початку формувального етапу експерименту до його завершення. Кількість молодших школярів ЕГ з високим рівнем сформованості гуманних взаємин стосовно батьків зросла на 20,8 %, підлітків – на 21,1 %. Спостерігалось зменшення чисельності школярів ЕГ із низьким рівнем сформованості гуманних взаємин з батьками (молодших школярів – на 19,8 %, підлітків – на 20,4 %. У КГ не було виявлено суттєвих змін щодо рівнів сформованості гуманних взаємин з батьками за всіма показниками когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінково-діяльнісного компонентів від початку до завершення формувального етапу експерименту.

Досліджено, що суттєвих відмінностей між дітьми молодшого шкільного і підліткового віку ЕГ за місцем проживання (місто, передмістя, сільська місцевість) не існувало. Виявлено незначні відмінності із перевагою високого рівня сформованості гуманних взаємин з батьками у дітей молодшого шкільного і підліткового віку із сіл, що зумовлено збереженням національних традицій і звичаїв у сільській місцевості.

Отже, за результатами дослідно-експериментальної роботи засвідчуємо ефективність структурно-функціональної моделі формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи та педагогічних умов її ефективного реалізації. Зокрема, упровадження моделі сприяло підвищенню рівнів сформованості гуманних взаємин з батьками переважної кількості дітей молодшого шкільного і підліткового віку, охоплених формувальним етапом експерименту.

Після завершення формувального експерименту проводили заключні зрізи, спрямовані на визначення рівнів сформованості готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми.

Одержані результати засвідчують значне зростання кількості батьків ЕГ, які зафіксували високий рівень сформованості готовності до гуманних взаємин з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку (батьків молодших школярів – на 25,2 %, батьків підлітків – на 24,6 %). Натомість зменшення кількості батьків, які належали до середнього (батьків молодших школярів – на 8,4 %, батьків підлітків – на 10,9 %) і низького (на 12,1 % та 13,9 % відповідно) рівня сформованості

готовності до гуманних взаємин з дітьми. Цей факт підтверджує ефективність проведеної нами роботи з формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку. Певні позитивні зміни відбулися і в КГ батьків, але вони виявилися не такими суттєвими (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка рівнів сформованості готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми (у %)

Рівень	ЕГ батьків молодших школярів		Динаміка (%)	КГ батьків молодших школярів		Динаміка (%)	ЕГ батьків підлітків		Динаміка (%)	КГ батьків підлітків		Динаміка (%)
	До експерименту	Після експерименту		До експерименту	Після експерименту		До експерименту	Після експерименту		До експерименту	Після експерименту	
Високий	18,2	38,7	+ 20,5	18,7	18,9	+0,2	17,7	42,5	+24,8	18,1	18,6	+0,5
Середній	59,9	51,5	- 8,4	60,4	61,0	+1,6	62,3	51,4	-10,9	60,2	63,0	+1,0
Низький	21,9	9,8	-12,1	20,9	20,1	-0,8	20,0	6,1	-13,9	21,7	18,4	-3,3

Перевірка статистичної значущості одержаних результатів за допомогою критерію Фішера (кутове перетворення φ^*) підтвердила позитивні висновки щодо ефективності розробленої структурно-функціональної моделі формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи та відповідних педагогічних умов.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та наукове вирішення проблеми формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку. Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність провідних положень головної та часткової гіпотез, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і надали підстави до таких висновків:

1. На основі цілісного теоретичного аналізу наукових джерел щодо феноменів “гуманність”, “гуманні взаємини”, “батьківсько-дитячі взаємини”, обґрунтовано теоретико-методичні засади формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин.

На підставі розгляду гуманістичних ідей в історико-дискурсивному контексті з'ясовано, що поняття “гуманізм” є системним поняттям, яке ґрунтується на безумовному сприйнятті людини як вищої цінності, провідної ланки в ланцюжку свідобудови, її самобутності. Завдяки аналізу теоретичних психолого-педагогічних підходів до гуманізації виховного процесу, гуманістичних систем виховання актуалізовано, що головною умовою гуманізації міжособистісних взаємин у виховному процесі є створення оптимальної емоційно-ціннісної атмосфери з

настановою суб'єктів взаємодії на взаєморозуміння, співпрацю і взаємодопомогу з абсолютною відмовою від тиску, насильства.

Уточнено сутність поняття “гуманні батьківсько-дитячі взаємини” як такі двосторонні динамічні суб'єкт-суб'єктні міжособисті зв'язки, основою яких є синтез моральних знань, мотивів, почуттів, що зумовлює усвідомлене обопільне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко виявляється в реальній поведінці.

Визначено основні *компоненти* гуманних взаємин між батьками і дітьми молодшого шкільного й підліткового віку: когнітивний (наявність знань і уявлень суб'єктів взаємодії про гуманні взаємини і гуманні якості (доброта (сердечність), чуйність, турботливість, милосердя, співчуття), емоційно-ціннісний (емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей один до одного, прагнення виявляти гуманні якості у взаємодії), поведінково-діяльнісний (уміння і здатність виявляти гуманні взаємини у реальному житті).

2. З'ясовано роль сім'ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин у сучасних соціальних умовах, яка полягає у тому, що за своєю сутністю сім'я є першою школою гуманізації дитини, головним осередком, у якому дитина пізнає культуру, моральні правила і норми міжособистісної поведінки, навички індивідуальної і колективної діяльності, опановує моральні цінності й виробляє свої ціннісні орієнтації.

Означено низку об'єктивних і суб'єктивних тенденцій, які прямо пов'язані зі структурними змінами в сучасній українській родині й зумовлюють характер її виховних впливів, специфіку змісту, методів і форм виховання, зокрема впливають на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Ними є: збільшення кількості нуклеарних сімей, зростання кількості неповних сімей внаслідок розлучень, масове поширення “шлюбів на віру”, зростання кількості зовнішніх і внутрішніх мігрантів, розвиток аномії (відсутність уявлень батьків про сучасні соціально-адаптивні стратегії виховання дітей), життя громадянського суспільства фактично в стані війни.

Завдяки аналізу концептуальних підходів до вивчення батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї доведено, що в “психоаналітичних” і “біхевіористських” концепціях сімейного виховання дитина уявляється здебільшого як об'єкт прикладених батьківських зусиль, який потрібно соціалізувати, дисциплінувати, адаптувати до життя в суспільстві. Натомість гуманістична концепція виховання проголошує рівноцінність вихователя і вихованця, оптимістичний погляд на дитину, опору в роботі з нею на добросердечні, довірливі взаємини.

З'ясовано, що виховний потенціал сім'ї має вирішальну роль для формування у ній гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Уточнено його сутність у сучасних суспільних умовах як сукупність реальних і потенційних можливостей соціально-педагогічної самоорганізації сім'ї, що дає змогу цілеспрямовано задовольняти потреби членів сім'ї в гуманізації міжособистісних взаємин. Схарактеризовано суб'єктивні чинники у складі виховного потенціалу сім'ї, які найбільшою мірою впливають на гуманізацію взаємин між батьками і дітьми (ціннісно-гуманний, комунікативно-емоційний, компетентнісний, організаційно-

діяльнісний).

Виокремлено типові помилки батьківсько-дитячих взаємин: гіперопіка, надмірність у забезпеченні потреб дитини, невміння користуватися методами виховання (надмірна суворість, вияв лібералізму й вседозволеності); відсутність єдності й послідовності у поглядах, виховних діях і вимогах батьків.

Здійснено авторську класифікацію сімей на основі врахування суб'єктивних чинників виховного потенціалу, а саме: стабільно сприятливі сім'ї; переважно сприятливі сім'ї; епізодично сприятливі; несприятливі сім'ї.

3. Відповідно до змістової структури обґрунтовано критерії і показники сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин (окремо з боку батьків і дітей): *критерій “знання про гуманні взаємини”* (показники стосовно *батьків*: знання сутності понять “гуманність”, “гуманні взаємини”, усвідомлення цінності кожної дитини як особистості, знання про вікові й індивідуальні особливості дітей молодшого шкільного і підліткового віку, оптимальних форм і методів виховання, що оптимізують гуманні взаємини між батьками і дітьми; показники стосовно *дітей*: знання та уявлення дітей про моральні якості гуманної особистості (доброта (сердечність), чуйність, турботливість, милосердя, співпереживання); моральні норми і правила поведінки, що характеризують гуманні взаємини між дітьми і батьками; усвідомлення необхідності виконувати певні обов'язки стосовно батьків, ухвалювати осмислені моральні рішення з огляду на конкретні умови); *критерій “емоційно-ціннісне ставлення і прагнення виявляти гуманні якості у взаємодії”* (показники стосовно *батьків*: прояв емпатії, прагнення виявляти гуманні почуття (доброта, чуйність, турботливість, милосердя, співпереживання) до дитини; прагнення визнавати її самоцінність і надавати необхідну допомогу в її особистісному розвитку; показники стосовно *дітей*: емоційно-ціннісне ставлення до особистості батька (матері); здатність оцінювати власні емоційні стани і прояви, співвідносити їх з вимогами батьків; потреба відчувати переживання батьків, емпатійно співчувати їм; позитивне ставлення до моральних норм; потреба і бажання діяти згідно з моральними нормами, добровільно ухвалювати й реалізовувати моральні рішення задля блага батьків; альтруїстичне прагнення творити добрі вчинки на користь батьків); *критерій “прояв гуманних взаємин у реальному житті”* (показники стосовно *батьків*: уміння виховувати дітей на принципах гуманізму; здатність визнавати цінність дитини й надавати необхідну допомогу в її особистісному розвитку; спроможність до самостійного застосування оптимальних форм та методів виховання дитини та залагоджування конфліктних ситуацій; показники стосовно *дітей*: здатність проявляти почуття любові, доброзичливості, поваги, турботливості, чуйності до батьків; уміння свідомо аналізувати свої рішення і дії та відповідати за їх наслідки; безкорислива допомога батькам; вияв привітності й тактовності у спілкуванні з батьками; здатність самостійно приймати моральні рішення).

Виявлено та схарактеризовано рівні сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин: *високий, середній, низький*.

4. Теоретично обґрунтовано *структурно-функціональну модель формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності*

загальноосвітньої школи, яка містить такі блоки: цілемотиваційний (мета і завдання), концептуальний (провідні підходи, принципи, закономірності формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин; компоненти гуманних батьківсько-дитячих взаємин), діагностичний (критерії, показники та рівні сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин (з боку дітей молодшого шкільного віку та їхніх батьків), процесуальний (змістово-методичне забезпечення процесу формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин), результативний (підвищення рівня сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин). Центральним компонентом моделі виступають суб'єкти гуманної взаємодії (діти молодшого шкільного і підліткового віку та їхні батьки, а також класний керівник; сімейне виховне середовище та виховне середовище позаурочної діяльності загальноосвітньої школи).

Розроблено та обґрунтовано *педагогічні умови* формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи (збагачення когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінково-діяльнісної складових гуманних взаємин молодших школярів і підлітків з батьками у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи; підвищення батьківської компетентності з метою гуманізації батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї; орієнтація класних керівників початкової та основної школи на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин; узгодження виховних позицій вчителів і батьків у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин на засадах партнерської взаємодії; організація спільної культурно-дозвілдової діяльності батьків і дітей молодшого шкільного і підліткового віку, спрямованої на оптимізацію гуманних взаємин між ними).

5. Розроблено та апробовано змістово-методичне забезпечення процесу формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності школи, яке передбачало реалізацію: програми семінарських занять для вчителів “Оптимізація формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин”, програми позаурочної виховної діяльності “Крокуємо до гуманності у взаєминах” (окремо для дітей молодшого шкільного та підліткового віку), рефлексивного тренінгу для підлітків “Батьки і діти”, програми “Виховуємо гуманність у взаєминах з молодшими школярами” (для батьків учнів 1–4-х класів) та “Виховуємо гуманність у взаєминах з підлітками” (для батьків учнів 5–9-х класів), програми тренінгу для молодших школярів і батьків “Щаслива сім'я”); рефлексивного тренінгу для батьків підлітків “Зрозуміти себе і дитину”; методичних посібників для вчителів “Виховання підлітків у неповній сім'ї”, “Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім'ї”, “Формування сімейних цінностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів”, методичних рекомендацій для вчителів і батьків “Консультування сім'ї”, “Батьки і діти: як досягти взаєморозуміння”, “Виховання дітей у сім'ях різного типу”, “Виховання підлітків: лекції для батьків” тощо.

Найбільш ефективними методами виховної роботи з дітьми виявилися рольові ігри й вправи, інсценування ситуацій, обговорення казок, морально-етичних оповідань, рефлексія, ігрові ситуації, диспути й дискусії, ситуації морального вибору, складання міні-програми розвитку та інші. У роботі з батьками до таких методів відносимо дискусії, творчі завдання, ігрові вправи, обговорення проблемних ситуацій,

прослуховування аудіозаписів відповідей дітей на запитання психолога (анонімні), групові та індивідуальні консультації, а також застосування у сімейному вихованні дитини особистісно орієнтованих технологій (створення емоційно збагачених виховних ситуацій; організація рівноправного спілкування дорослого і дитини в умовах співпраці на основі переконання; використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості). У змісті роботи з педагогами довели ефективність такі форми й методи, як бесіда-диспут, лекція-консультація, ділові ігри, бесіди за круглим столом, брифінги, індивідуальні очні і заочні консультації.

6. Дослідно-експериментальним шляхом здійснено експериментальну перевірку структурно-функціональної моделі формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи та педагогічних умов її ефективної реалізації.

Результати діагностування рівнів сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин респондентів контрольної та експериментальної груп доводять виховну продуктивність структурно-функціональної моделі. Позитивна результативність виявилася у збільшенні кількості дітей експериментальної групи і їхніх батьків, які мають високий рівень сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин (молодших школярів – на 20,8 %, підлітків – на 21,1 %, батьків молодших школярів – на 20,5 %, батьків підлітків – на 24,8 %. У контрольній групі ці показники зазнали незначних змін (на 0,8 % збільшилася чисельність молодших школярів, на 1,2 % – підлітків, на 0,2 % батьків дітей молодшого шкільного віку, на 0,5 % – батьків дітей підліткового віку). Досліджено, що суттєвих відмінностей між дітьми молодшого шкільного і підліткового віку та їхніми батьками ЕГ за місцем проживання (місто, передмістя, сільська місцевість) не існувало. Виявлено незначні відмінності із перевагою високого рівня сформованості гуманних взаємин до батьків у дітей молодшого шкільного і підліткового віку із сіл, що зумовлено збереженням національних традицій і звичаїв у сільській місцевості.

Стабільна динаміка підвищення рівнів сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин свідчить про педагогічну доцільність та ефективність розробленої і теоретично обґрунтованої структурно-функціональної моделі формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи, а також педагогічних умов її ефективної реалізації.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребує проблематика, пов'язана з посиленням гуманізації батьківсько-дитячих взаємин засобами освітнього процесу; проблема гуманізації взаємин батьків і дітей старшого шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи; формування гуманних взаємин у різних типах сімей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації
Монографії

1. Гончар, Л. В. (2017). *Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку*. (Монографія). Київ: ТОВ “Задруга”. (22,5 др. арк.).

2. Повалій, Л. В. (2005). Роль сім’ї у формуванні духовних потреб дітей. В Ж. В. Петрович (Ред.). *Духовні потреби дітей України*. (Монографія). (с. 52-59). Київ: Видавничий дім “Калита”. (0,8 д.а).

3. Гончар, Л.В. (2016b). Теоретичні основи формування сімейних цінностей дітей шкільного віку в нових соціокультурних умовах. В Л. В. Гончар (Ред.), Т. В. Кравченко, І. М. Мачуська, К. М. Павицька, А. В. Хижняк. *Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах*. (Монографія). (с. 5-37). Харків: Друкарня “Мадрид”. (2,0 д.а.).

Статті у наукових фахових виданнях (у тому числі ті, які індексуються в науково-метричних базах)

4. Повалій, Л. В. (2005a). Специфіка виховання сучасних підлітків у неповній сім’ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн.1), 8, 287-292.

5. Повалій, Л. В. (2005b). Форми і методи християнсько-морального виховання підлітків у сучасній сім’ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 7, 159-165.

6. Повалій, Л.В. (2006a). Особливості виховання підлітків в різних типах неповної сім’ї. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*, 34, 16-19.

7. Повалій, Л. В. (2006b). Перспективні напрями взаємодії школи з неповною сім’єю. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн.1), 9, 298-303.

8. Повалій, Л. В., & Назаренко, Ю. І. (2007). Формування гармонійних взаємин між батьками і підлітками в сім’ї як психолого-педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, (Кн.2), 10, 244-251.

9. Повалій, Л. В. (2008). Теоретичні аспекти профілактики насильства в сучасній сім’ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 11, 309-316.

10. Повалій, Л. В. (2009). Перспективні напрями роботи класного керівника з неповною сім’єю. *Наукові записки Вінницького державного університету імені Михайла Коцюбинського: Серія “Педагогіка і психологія”*, 26, 345-348.

11. Повалій, Л. В., & Сидоренко Ю. І. (2009). Дослідження стану сформованості готовності підлітків з неповної сім’ї до виявлення гармонійності у взаєминах з батьками. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн. 2), 13, 112-121.

12. Повалій, Л. В. (2010a). Концептуальні підходи до аналізу насильства в сім’ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн.1), 14, 358-367.

13. Повалій, Л.В. (2010b). Підвищення педагогічної культури батьків як одна із

умов формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Наукові записки Національного університету "Острозька Академія": Серія "Психологія і педагогіка"*, 27, 101-103.

14. Повалій, Л. В. (2011а). Гуманізація батьківсько-дитячих взаємин як передумова повноцінного виховання дитини. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Серія "Педагогічні та історичні науки"*, (LXXXVIII (98)), 172-178.

15. Повалій, Л. В. (2011b). Теоретичний аналіз поняття гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн.1), 15, 159-168.

16. Повалій, Л. В. (2011c). Формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї: теоретико-методологічний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 19 (72), 222-229.

17. Повалій, Л. В. (2012а). Зарубіжні теоретичні підходи до проблеми батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Серія "Педагогічні та історичні науки"*, 103, 180-188.

18. Повалій, Л. В. (2012b). Етнопедагогічні джерела педагогіки гуманізму. *Педагогічний дискурс*, 13, 277-281.

19. Повалій, Л. В. (2012c). Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн.1), 16, 233-240.

20. Повалій, Л. В. (2013). Структурно-функціональна модель сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин у роботі школи з сім'єю. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн. 2), 17, 171-181.

21. Повалій, Л. В. (2014а). Взаємодоповнююча роль школи і сім'ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 8, 32-38.

22. Повалій, Л. В. (2014b). Підвищення педагогічної культури батьків як одна із умов формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Серія "Психолого-педагогічні науки"*, 27, 101-103.

23. Повалій, Л. В. (2014c). Робота школи з підвищення рівнів сформованості гуманних взаємин батьків з дітьми підліткового віку. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: Серія "Психолого-педагогічні науки"*, 3, 258-264.

24. Гончар, Л. В. (2015). Цінність гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Теоретико-методичні засади виховання дітей та учнівської молоді* (Кн. 1), 19, 151-161.

25. Гончар, Л. В. (2016а). Сім'я як основне середовище виховання гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн. 1), 20, 112-121.

26. Гончар, Л. В. (2016b). Тенденції формування батьківсько-дитячих взаємин в сучасній українській родині. *Педагогічні науки: збірник наукових праць Херсонського державного університету*, (LXXI, (2), 48-53.

27. Гончар, Л. В. (2017). Діагностика стану сформованості прояву гуманних взаємин до батьків з боку дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Миколаїв, 2 (57), 150-154.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

28. Повалий, Л. В. (2014a). Проблема гуманних родителсько-детских взаимоотношений: теоретический аспект. *Вестник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы: Серыя 3: “Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія”*, 2 (179), 81-87.

29. Повалий, Л. В. (2014b). Характеристика разных типов семей в контексте формирования гуманних родителсько-детских взаимоотношений. *Доклады Казахской академии образования: Серия “Общая педагогика, история педагогики и образования”*, 1/2, 48-56.

30. Гончар, Л. В. (2015). Работа с родителями по проблеме формирования гуманних родителсько-детских взаимоотношений. *Вестник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта ім. Янкі Купалы. Серыя 3: “Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія”*, 2 (195), 90-96.

31. Гончар, Л. В. (2016). Педагогические условия формирования гуманних родителсько-детских взаимоотношений. *Доклады Казахской академии образования*, 3, 123-125.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

32. Повалій, Л.В. (2003). Сучасні технології підвищення педагогічної культури батьків з проблеми виховання підлітків. *Національна програма виховання дітей і молоді в Україні: стан та перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, Херсон (Україна), 10 листопада, 2003. (с. 86-88).

33. Повалій, Л.В. (2004). Виховання сучасних підлітків у сім'ї засобами християнської моралі. *Формування духовно-моральних цінностей у дітей і молоді: матеріали Всеукраїнської конференції*, Вінниця (Україна), 25-26 березня, 2004. (с.50-52).

34. Повалій, Л. В. (2011). Концептуальні підходи до формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, (Україна), 13-14 квітня, 2011. (с.56-58).

35. Повалій, Л. В. (2012a). Особливості батьківсько-дитячих взаємин у руслі гуманізації виховного процесу. *Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: матеріали X Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань*, Ірпінь, (Україна), 29-30 березня, 2012. (Ч.2, с. 454-467).

36. Повалій, Л. В. (2012b). Свобода і відповідальність у гуманістичному контексті виховання особистості. *Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності: матеріали XII науково-практичної конференції*, Київ, (Україна), 17 травня, 2012. (с. 148-150).

37. Повалій, Л. В. (2013a). Врахування вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку у становленні гуманних міжособистісних взаємин. *Педагогіка та психологія: наука та практика на сучасному історичному етапі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Харків, (Україна), 19 червня, 2013. (с. 36-40).

38. Повалій, Л. В. (2013b). Взаємодія школи з сім'єю у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Перспективні напрями педагогічних і психологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Одеса, (Україна), 3 липня, 2013. (с. 60-62).

39. Повалій, Л. В. (2013c). Знання та уявлення молодших школярів про гуманність та гуманні взаємини. *Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Київ, (Україна), 19 вересня, 2013. (с. 55-60).

40. Повалій, Л. В. (2013d). Метод моделювання у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Київ, (Україна), 22-23 жовтня, 2013. (с. 44-47).

41. Повалій, Л. В. (2013e). Підвищення педагогічної майстерності батьків з проблеми формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Педагогіка і психологія: перспективні та пріоритетні напрями досліджень: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Львів, (Україна), 13-14 вересня, 2013. (с. 31-35).

42. Повалій, Л. В. (2014a). Теоретичний аналіз батьківсько-дитячих взаємин. *Психологія і соціологія: проблеми практичного застосування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Херсон (Україна), 14-15 березня, 2014. (с. 74-79).

43. Повалій, Л. В. (2014b). Цінність гуманізму батьківсько-дитячих взаємин. *Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Ніжин, (Україна), 25-26 вересня, 2014. (с. 156-158).

44. Повалій, Л. В. (2014c). Проблема цінностей: теоретичний аспект. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2013 рік*, Івано-Франківськ, (Україна), 10-11 квітня, 2014. (с. 119-122).

45. Гончар, Л. В. (2016a). Проблема формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку у взаємодії школи і сім'ї. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Ніжин (Україна), 5-6 травня, 2016. (с. 35-37).

46. Гончар, Л. В. (2016b). Тенденції виховання дітей в сучасній

украинской семье. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук: материалы международной научно-практической конференции*, Астана (Казахстан), 9 декабря, 2016. (с.43-46).

47. Гончар, Л. В. (2016с). Формування цінностей сім'ї в сучасній школі та родині: теоретико-методичні аспекти. *Вітчизняна наука: теорія і практика: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції*, Харків (Україна), 15-16 серпня, 2016. (с.24-29).

48. Гончар, Л. В. (2017а). Духовні засади здорового життя української родини. *Наукові дослідження: перспективи інновацій у суспільстві і розвитку технологій: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції "Наукові дослідження: перспективи інновацій у суспільстві і розвитку технологій"*, Харків (Україна), 13-14 жовтня, 2017. (с.91-96).

49. Гончар Л. В. (2017б). Ретроспектива та сучасне осмислення проблем сімейного виховання. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2016 рік*, Івано-Франківськ (Україна), 15 березня, 2017. (с. 56-63).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

50. Повалій, Л. В. (2001). Особливості взаємин батьків і дітей у сучасній сільській родині. *Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України*. Київ, 36-42.

51. Повалій, Л. В. (2003). Батьки і діти: як досягти взаємоповаги і взаєморозуміння. В Постовий, В. Г. (Ред.). *Консультування сім'ї: методичні поради для консультування батьків*. (с.182-207). Київ: ДЦССМ.

52. Повалій, Л. В. (2004, 8/80). Виховання підлітків: лекції для батьків. *Сільська школа України*, с. 7-12.

53. Повалій, Л. В. (2005). Приклад батьків у вихованні дітей. В Т. Науменко (Упор.). *Дитина в сім'ї*. (с.99-102). Київ: Редакція загальнопедагогічної газети "Шкільний світ".

54. Повалій, Л. В. (2007а). Виховання гуманних взаємин підлітків з батьками в умовах неповної сім'ї. *Січневі педагогічні читання: національні та загальнолюдські цінності освіти в полі культурному суспільстві (історія та сучасність)*. Сімферополь: Кримське навчально-педагогічне державне видавництво, 165-168.

55. Повалій, Л. В. (2007б). Вплив сімейних відносин і стилів батьківського виховання на поведінкові прояви підлітків. *Тенденції розвитку девіантної поведінки неповнолітніх та між секторальна стратегія її профілактики в сучасних умовах: зб. наукових статей учасників методологічного пошукового семінару*. Київ, 38-40.

56. Повалій, Л. В. (2008). *Виховання підлітків у неповній сім'ї: Навчально-методичний посібник*. Київ: Педагогічна думка.

57. Повалій, Л. В. (2010). Соціально-педагогічні аспекти формування відповідального батьківства. *Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді і спорту*, 1-2, 50-53.

58. Повалій, Л. В., & Хромова, О.Л. (2010). *Зміст, форми і методи виховання*

дітей у сім'ях різного типу: Методичні рекомендації. Київ: Науковий світ.

59. Повалій, Л. В. (2011, лютий). Профілактика насильства в сучасній сім'ї: теоретичний і прикладний аспекти: книга в газеті. *Шкільний світ*, с.21-31.

60. Повалій, Л.В. (2011). Концептуальні засади аналізу насильства в сім'ї. В Л.В. Повалій, В. Г. Постовий, А. В. Барило, В.П. Горпинюк, О.М. Доукіна, Т.В. Кравченко, ... О.Л. Хромова. *Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім'ї: Науково-методичний посібник.* (с. 3-45). Київ: Педагогічна думка.

61. Повалій, Л. В. (2014). Професійне самовизначення сільських старшокласників. В В. П. Горпинюк, О. М. Доукіна, Т. В. Кравченко (Ред.), І. М. Мачуська, К. М. Павицька, Л. В. Повалій, ... О. Л. Хромова. *Педагогічна підготовка сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників: Методичний посібник.* (с. 129-172). Кіровоград: Імекс-ЛТД.

62. Гончар, Л. В. (2016). Зміст та засоби формування у молодших школярів гуманних взаємин з батьками як сімейної цінності. В Л. В. Гончар (Ред.), І. М. Мачуська, К. М. Павицька, А. В. Хижняк. *Формування сімейних цінностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів: Посібник.* (с. 91-132). Харків: Друкарня "Мадрид".

63. Гончар, Л. В. (2017). Проблема гуманізації батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. *Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри: збірник наукових праць.* Київ: ТОВ "Видавниче підприємство "Едельвейс", 182-191.

АНОТАЦІЇ

Гончар Л. В. Теоретико-методичні засади формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2018.

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування й експериментальне дослідження проблеми формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку. Визначені основні підходи до вирішення цієї проблеми в сучасній педагогічній науці.

Уточнено сутність поняття "гуманні батьківсько-дитячі взаємини", визначено компоненти, критерії та показники, схарактеризовано рівні сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин. З'ясовано роль сім'ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин, наведено характеристику різних типів сім'ї у контексті формування означених взаємин.

Обґрунтовано, здійснено експериментальну перевірку й доведено ефективність структурно-функціональної моделі формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи і педагогічних умов її реалізації.

Ключові слова: гуманність, батьківсько-дитячі взаємини, сім'я, загальноосвітня школа, батьки, діти, молодші школярі, підлітки, структурно-функціональна модель, педагогічні умови, позаурочна діяльність.

Гончар Л. В. Теоретико-методические основы формирования гуманных родительско-детских отношений. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины, Киев, 2018.

В диссертации осуществлено теоретическое обоснование и экспериментальное исследование проблемы формирования гуманных взаимоотношений родителей с детьми младшего школьного и подросткового возраста. Определены основные подходы к решению этой проблемы в современной педагогической науке.

Уточнена сущность понятия “гуманные родительско-детские отношения”, определены компоненты, критерии и показатели, охарактеризованы уровни сформированности гуманных родительско-детских взаимоотношений. Выяснена роль семьи в формировании гуманных родительско-детских отношений, приведена характеристика различных типов семьи в контексте формирования указанных взаимоотношений.

Экспериментально проверена и подтверждена эффективность структурно-функциональной модели формирования гуманных родительско-детских отношений во внеурочной деятельности общеобразовательной школы и педагогических условий ее реализации.

Ключевые слова: гуманность, родительско-детские отношения, семья, школа, родители, дети, младшие школьники, подростки, структурно-функциональная модель, педагогические условия, внеурочная деятельность.

Gonchar L. V. Theoretical and methodical principles of formation of humane parent-child relationships. – Qualifying Research Paper as a Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Doctor of Educational Sciences in specialty 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2018.

In the dissertation, a theoretical justification and experimental study of problems of forming humane relationships between parents and children of primary school and teenagers were carried out. The main approaches to the solution of this problem in the modern pedagogical science were identified.

Analysis of philosophical, ethical, sociological, psychological, pedagogical and scientific sources allowed to find out that a term "humanism" is a system multivariate concept, based on the unconditional perception of a person as the highest value, a leading link in a chain of the universe, their originality. It was actualized that the main condition for the humanization of interpersonal relations in the educational process is to create an optimal emotionally valuable atmosphere with leading the subjects of interaction to mutual

understanding, cooperation and mutual assistance with absolute refusal from a pressure and violence.

The essence of the concept of “humane parent-child relationships” as such bilateral dynamic subject-to-subject interpersonal relations, based on a synthesis of moral knowledge, motives, feelings, resulting in a conscious mutual emotionally valuable attitude of parents and children and steadily manifested in actual behavior was clarified. Components (cognitive, emotionally valuable, behaviorally active), criteria (knowledge and understanding about humane relationships; emotionally valuable attitude and desire to detect humane qualities in the interaction; a manifestation of humane relations in real life) and indicators were defined; levels (high, medium, low) of forming humane parent-child relationships were characterized.

It was found that educational potential of a family has a crucial role in shaping the humane parent-child relationships in it. Its essence as a set of real and potential possibilities of socio-pedagogical self-organization of the family was clarified, which gives the opportunity to purposefully meet the needs of family members in the humanization of interpersonal relationships.

Subjective factors in a composition of educational potential of the family that have the greatest impact on the humanization of relations between parents and children were characterized, including valuable and humane (psychological climate, valuable unity of the family members, child's perception, the presence of love and trust in relationships); communicative and emotional (character of intra-family communication, style of family education); competent (parental competence as an integrative characteristic of knowledge, feelings, parents actions towards child's upbringing); organizational and active (organization of family leisure, self-organization and joint activities of family members).

Typical mistakes of parent-child relations were singled out: hyper care, redundancy in ensuring child's needs, inability to use methods of education (excessive strictness, demonstration of liberalism and permissiveness); lack of unity and consistency in views, educational actions and demands of parents.

Classification of families, based on taking into account subjective factors of educational potential, was carried out as: consistently favorable families; mostly favorable families; occasionally favorable; unfavorable families.

Structural and functional model of the formation of humane parent-child relations in the after-school activity of the secondary school was developed and substantiated. This model covers: targeting and motivational block (purpose and objectives); conceptual block (approaches, principles, patterns, structural components of humane parent-child relations); diagnostic block (criteria, indicators, levels of formation of humane parent-child relations); procedural block (meaningful and methodical support, forms and methods of work of a classroom leader with children of primary school, teenagers and parents), productive block.

Pedagogical conditions of effective realization of this model were identified and justified: enrichment of cognitive, emotionally valuable and behaviorally active components of forming humane relations to parents from primary school children and teenagers in the extracurricular activities of the secondary school; increase of a parental competence in order

to humanize parent-child relationships in the family; orienting classroom leaders of primary and secondary schools on the formation of humane parent-child relationships; coordination of educational positions of teachers and parents in forming the humane parent-child relationships on the principles of partnership; organization of joint cultural and leisure activities of parents and children of the primary school and teenagers aimed to strengthen humane relationships between them. Content and methodical implementation of the process of forming humane parent-child relations in the extracurricular activities in the school was developed and tested. It presupposed implementation of a program of seminars for teachers "Optimization of forming humane parent-child relationships", a program of the extracurricular educational work "Steps to humanity in relationships" for primary school children and teenagers, a reflective training for teenagers "Parents and children", a program "Raising humanity in relationships" for parents, a program of training for junior students and parents "Happy family", a reflexive training for parents of teenagers "Understand yourself and your child".

Methodology of using in educational work with children specially selected role-playing games and exercises, staging situations, discussion of fairy tales, moral and ethical stories, debates and discussions, situations of moral choice; in work with parents - discussions, creative exercises, game exercises, discussion of problematic situations, listening to audio recordings of children's answers to questions of a psychologist (anonymous), group and individual consultations; in work with teachers – discussions-debates, lectures consultations, business games, discussions around a table, briefings, individual intramural and extramural consultations was revealed.

Analyzing results of the research-experimental verification confirmed the pedagogical expediency and efficiency of the developed and tested structural and functional model of forming humane parent-child relationships in the extracurricular activities of the secondary school and relevant pedagogical conditions for its implementation.

Keywords: humanity, parent-child relationships, family, school, parents, children, primary school children, teenagers, structural-functional model, pedagogical conditions, extracurricular activities.

Підписано до друку 25.04.2018 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 31.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua